

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української філології
Кафедра української мови**

**ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ
ПІД ЧАС СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ ЗНАНЬ
ІЗ СИНТАКСИСУ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗУМЛм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
Додаткова спеціалізація –
Зарубіжна література
Сокол Вікторії Вікторівни

Керівник кандидат філологічних наук,
доцент **Бузько С. А.**

Кривий Ріг – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	8
1.1. Лінгводидактичні основи навчання синтаксису у профільній школі.....	8
1.2. Пунктуаційна грамотність учнів як методична проблема.....	12
1.3. Основні чинники формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи.....	17
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. СТАН ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ У ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ.....	26
2.1. Сучасні підходи до навчання синтаксису у профільній школі....	26
2.2. Формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи на етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису.....	37
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ ВЛАСНОЇ МЕТОДИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС.....	46
3.1. Аналіз чинних програм і підручників у контексті дослідження.....	46
3.2. Система засобів для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.....	53
Висновки до третього розділу.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Сокол Вікторія Вікторівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

З чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету (КДПУ) ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено засади формування пунктуаційної грамотності учнів під час навчання синтаксису у профільній школі, зокрема, визначено лінгводидактичні основи навчання синтаксису у профільній школі; вивчено пунктуаційну грамотність учнів як методичну проблему; окреслено основні чинники формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи. Описано сучасні підходи до навчання синтаксису у практиці сучасної профільної школи; відстежено особливості формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи на етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису. Здійснено аналіз чинних програм і підручників у контексті дослідження. Розроблено систему засобів, спрямованих на підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

Ключові слова: синтаксис, пунктуація, пунктуаційна грамотність, профільна школа, система, засоби.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується активним пошуком ефективних шляхів удосконалення мовної підготовки учнів старшої школи, що зумовлено потребами суспільства у формуванні компетентної, мовно свідомої, духовно розвиненої особистості. У контексті Нової української школи особливої ваги набуває завдання формування в учнів комунікативної компетентності, невід'ємною складовою якої є пунктуаційна грамотність. Володіння нормами пунктуації забезпечує не лише правильність письмового мовлення, а й уміння логічно, виразно й зрозуміло оформлювати думку, що є показником загальної мовної культури.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, незважаючи на достатній обсяг вивчення синтаксису у шкільному курсі української мови, рівень пунктуаційної грамотності випускників профільної школи залишається недостатнім. Учні часто відчують труднощі під час розстановки розділових знаків у складних синтаксичних конструкціях, при відокремленні членів речення, у використанні розділових знаків при прямій мові та цитуванні тощо. Це свідчить про потребу оновлення підходів до навчання пунктуації, упровадження ефективних методів і засобів, які б сприяли усвідомленню пунктуаційних закономірностей і формуванню стійких умінь і навичок їх застосування у власному письмі.

Проблема формування пунктуаційної грамотності учнів була предметом уваги багатьох дослідників, зокрема, її розглядали О. Біляєв, Н. Голуб, І. Гудзик, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Симоненкова та ін. У наукових працях учених окреслено принципи, методи та прийоми навчання синтаксису і пунктуації, розкрито взаємозв'язок між граматичними знаннями та практичними навичками письма. Однак у контексті профільного навчання, коли українська мова вивчається на поглибленому рівні або як базовий предмет гуманітарного профілю, питання підвищення пунктуаційної грамотності учнів потребує подальшого дослідження з урахуванням компетентнісного, діяльнісного й комунікативного підходів.

Сучасні методичні розробки мають бути зорієнтовані не лише на засвоєння правил, а й на розвиток здатності учнів самостійно аналізувати синтаксичні структури, робити свідомий вибір пунктуаційних засобів залежно від змісту та інтонаційно-смислової організації висловлення. У цьому аспекті важливого значення набуває систематизація та поглиблення знань із синтаксису як бази для формування пунктуаційних умінь. Саме на цьому етапі навчання доцільно застосовувати різноманітні дидактичні засоби — інтерактивні технології, проблемні завдання, тренінгові вправи, цифрові освітні ресурси, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів і підвищенню мотивації до вивчення рідної мови.

Мета кваліфікаційної роботи – визначити найбільш ефективні засоби підвищення пунктуаційної грамотності учнів під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису у профільній школі.

Досягнення поставленої мети передбачало розв’язання таких **завдань**:

- 1) визначити лінгводидактичні основи навчання синтаксису у профільній школі;
- 2) вивчити пунктуаційну грамотність учнів як методичну проблему;
- 3) розкрити основні чинники формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи;
- 4) дослідити сучасні підходи до навчання синтаксису у профільній школі;
- 5) відстежити основи формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи на етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису;
- 6) проаналізувати чинні програми і підручники в контексті дослідження;
- 7) розробити систему засобів для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

Об’єктом дослідження є процес навчання української мови в профільній школі.

Предмет дослідження – засоби підвищення пунктуаційної грамотності учнів під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

Основні методи дослідження: теоретичний і критичний аналіз наукової і

навчальної літератури в аспекті досліджуваної проблеми; теоретичний синтез, зокрема, узагальнення основних наукових положень із теми дослідження; описовий метод, зокрема, опис основних чинників формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи; метод проєктування, зокрема, розробка системи засобів для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

Теоретична значущість роботи полягає в ґрунтовному аналізі теоретичних засад формування пунктуаційної грамотності учнів під час навчання синтаксису у профільній школі

Практичне значення кваліфікаційної роботи: основні теоретичні положення і висновки роботи можуть бути використані здобувачами освіти під час написання курсових і кваліфікаційних робіт; практичні результати роботи, зокрема, розроблена система завдань може бути використана вчителями-словесниками на уроках української мови у старших класах під час вивчення синтаксису і пунктуації.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаної літератури, який нараховує 68 позицій. Загальний обсяг дослідження становить 71 сторінку, із який 62 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Лінгводидактичні основи навчання синтаксису у профільній школі

Український синтаксис і пунктуація мають глибокі історичні корені, що формувалися протягом тривалого часу. Ще у III ст. до н. е. представники елліністичної філософської школи – стоїки – запровадили термін «синтаксис», який означав дослідження логічної структури висловлення. Саме слово походить від грецького *syntaxis* – «порядок», «побудова», «поєднання» і вживається у двох значеннях: 1) як об'єкт дослідження (синтаксис української мови); 2) як окрема галузь мовознавства (синтаксис як наука).

Синтаксис визначають як розділ граматики, що аналізує систему словосполучень, простих і складних речень, складних синтаксичних конструкцій та комунікантів, які утворюють структуру мови. Це наука про будову синтаксичних одиниць, їх форму, зміст і правила функціонування в мовленні. Відтак, синтаксис української мови – це сукупність таких одиниць (словосполучення, просте і складне речення, висловлення) та норм, які регулюють їх творення і використання у процесі мовлення.

Теоретичні основи навчання синтаксису в різні періоди розвитку мовної освіти висвітлено в працях таких учених, як-от: Т. Аржанцева, О. Біляєв, М. Вашуленко, Н. Дика, Л. Григорян, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, Н. Ковальчук, І. Кухарчук, В. Мельничайко, В. Озерська, К. Плиско, Р. Христіанінова та ін.

Сучасна граMATика розглядає предмет синтаксису як систему взаємопов'язаних одиниць із притаманною їм формально-граматичною і семантичною структурою, типами зв'язків (предикативних, сурядних, підрядних), формальними способами вираження (узгодження, керування, прилягання, координація), а також семантико-синтаксичними відношеннями –

часовими, причиновими, умовними тощо.

У вітчизняному мовознавстві виділяють три основні синтаксичні одиниці – речення, словосполучення і мінімальну синтаксичну одиницю. Тож синтаксис досліджує не лише їхню систему, а й закономірності функціонування кожного рівня.

У шкільному курсі української мови вивчення синтаксису посідає провідне місце, адже саме в реченні – найменшій комунікативній одиниці – реалізуються мовні явища всіх інших рівнів: фонетичного, словотвірного, морфологічного, лексичного, стилістичного. О. Самсонюк та І. Хом'як наголошують, що саме в синтаксичній системі засоби мови набувають функційної довершеності та логічного вираження [55].

Т. Ніколашина та І. Павлова підкреслюють, що «синтаксису належить провідне місце в курсі вивчення української мови в базовій середній та старшій школі, адже синтаксична система є простором для реалізації мовних одиниць інших рівнів» [44, с. 89]. На думку дослідниць, вивчення синтаксичних понять має неперервний характер: від початкової школи, де закладаються елементарні знання, до старших класів, де вони систематизуються й поглиблюються [44, с. 89].

Методика навчання української мови передбачає шість етапів засвоєння синтаксису:

- ознайомлення з синтаксичними одиницями в початкових класах (види речень, члени речення, засоби зв'язку тощо);
- пропедевтичне опанування понять (5 клас);
- вивчення синтаксису у взаємозв'язку з морфологією (6–7 класи);
- систематичний курс синтаксису (8–9 класи);
- узагальнення знань і вдосконалення мовленнєвих умінь у старшій школі (10–11 класи) [57].

Сучасні науковці підкреслюють, що навчання синтаксису і пунктуації повинно бути комунікативно спрямованим, зорієнтованим на розвиток умінь свідомо й доречно користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності. Так, В. Сидоренко стверджує, що вчителю важливо ознайомити учнів

зі специфікою синтаксичного рівня української мови, особливостями побудови речень, їх інтонацією та функційною роллю в комунікації [58].

Науковці у своїх дослідженнях наголошують, що синтаксична компетентність є базовою предметною компетентністю, яка забезпечує вміння школярів послуговуватися синтаксичними конструкціями різних структурних рівнів і видів, а також з використанням відповідних сполучних засобів, з урахуванням функційно-стильових різновидів мовлення та відповідно до мети, теми й ситуації спілкування [34].

Окрім того, як слушно підкреслюють О. Самсонюк та І. Хом'як, засвоєння синтаксичних норм є невід'ємною частиною загальноосвітньої підготовки, оскільки результативність всебічного розвитку мовної особистості учнів залежить від низки педагогічних ідей, які уможливають цей розвиток на різних рівнях його організації [55].

Нині в українській школі спостерігаємо ґрунтовні зміни в змісті й методиці викладання навчальних дисциплін. Однак окремі теми з української мови й надалі представлені за традиційною методикою. Оновлення змісту мовної освіти зумовлює необхідність переосмислення підходів до вивчення синтаксису. У класах із поглибленим вивченням української мови зростає роль функціонального підходу, який орієнтує учнів на аналіз синтаксичних одиниць у різних типах і стилях текстів. Це сприяє розвитку вміння граматично урізноманітнювати мовлення – використовувати різні види речень, інтонаційні конструкції та синтаксичні зв'язки.

Досліджуючи лінгвістичні основи вивчення синтаксису простого речення в школі, Н. Березовська-Савчук наголошує, що опора на теоретичні відомості з синтаксису необхідна під час опрацювання синтаксичних норм. Засвоєння теоретичних знань має бути тісно пов'язане з практикою мовлення: лише постійне тренування у використанні синтаксичних норм робить знання дієвими [3, с. 12].

На думку лінгвістки, ефективність навчання мови залежить не тільки від опанування й засвоєння учнями мовних понять, термінів і правил, а й від організації роботи, від вдалого добору дидактичного матеріалу та прийомів його

опрацювання. Методичні засоби навчання повинні бути лінгвістично обґрунтованими, відповідати характеру й змісту опрацьованого матеріалу. Учитель повинен добирати навчальний матеріал з урахуванням мовних особливостей прикладів, варіювати конструкції, щоб забезпечити усвідомлення основних понять [3, с. 12].

За визначенням В. Мельничайка, проблема лінгвістичних основ шкільного курсу синтаксису багатогранна й охоплює низку аспектів: ознайомлення учнів із сучасними досягненнями мовознавства; добір системних понять; виявлення труднощів засвоєння матеріалу; обґрунтування методів роботи та забезпечення зв'язку між мовними знаннями і мовленнєвим розвитком школярів [39].

В. Сидоренко, яка досліджує лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми, підкреслює, що ефективне навчання синтаксису й пунктуації має відбуватися в межах цілісної лінгводидактичної системи, яка характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційними, психологопедагогічними, науково-методичними, лінгводидактичними умовами, суб'єктивними й об'єктивними акмеологічними чинниками, базується на компетентнісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходах і реалізується поетапно протягом усього життя [57].

Метою навчання української мови С. Щупко вважає формування в учнів здатності ефективно використовувати мовні знання в комунікації, засвоюючи мову через пізнавальні процеси, власний досвід і активну діяльність. Тому, стверджує дослідниця, «лінгводидактика переорієнтовується на засади когнітивно-комунікативного вивчення мови у проекції на пізнавальні процеси особистості з неодмінною опорою на її знання, буттєвий досвід» [65, с. 71].

Залучення учнів до активної комунікації стимулює мисленнєво-мовленнєву діяльність А відтак, якщо учень добре засвоїть курс синтаксису, то це створить базу для розвитку граматичного ладу його мовлення, а також для засвоєння синтаксичних норм української літературної мови. Н. Дика та Ю. Огарь підкреслюють, що ефективність навчання синтаксису української мови учнів профільної школи залежить від урахування їх вікових та психологічних

особливостей [19, с. 430]. Дослідниці акцентують, що шляхи стимулювання активного мислення учнів у процесі їх навчальної діяльності є дуже важливими, оскільки активна мисленнєва діяльність безпосередньо пов'язана з їх пізнавальною активністю, наявністю пізнавальних мотивів, а також використанням відповідних дидактичних засобів.

1.2. Пунктуаційна грамотність учнів як методична проблема

Формування пунктуаційної грамотності учнів ґрунтується на засвоєнні таких ключових понять, як-от: *пунктуація, розділові знаки, пунктограма і пунктуаційне правило*. Сам термін *пунктуація* походить від латинських слів *punctuatio* та *punctum* – «крапка». У мовознавстві це поняття має низку значень: 1) сукупність розділових знаків, що використовуються в письмовому мовленні; 2) система правил уживання розділових знаків; 3) процес постановки їх у тексті.

В українських граматиках і шкільних підручниках пунктуацію зазвичай розглядають як складову правописних норм, тобто поза межами граматики. Проте низка мовознавців (А. Загнітко, А. Медушевський, К. Шульжук та ін.) відносять її до розділу «Синтаксис», розглядаючи розділові знаки як графічне вираження певних структурних, змістових та інтонаційних зв'язків між частинами висловлення.

Пунктуація вивчається у трьох основних аспектах:

- 1) як система графічних позаалфавітних знаків, що забезпечують структурну організацію письмового тексту;
- 2) як сукупність правил і норм пунктуаційного оформлення;
- 3) як розділ мовознавства, що досліджує закономірності системи використання пунктуаційних знаків, їхні функції і норми вживання; вивчає специфіку пунктуації як цілісної системи [26, с. 119].

А. Загнітко та Г. Миронова так трактують термін «пунктуація»: 1) система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних знаків, призначених для графічної організації та членування писемного тексту; 2) сукупність правил,

кодифікувальних норм пунктуаційного оформлення писемного тексту; 3) розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їх функції та норми вжитку; досліджує особливості пунктуації як цілісної системи [25, с. 158].

Відтак, пунктуація є системою усталених правил про вживання в письмовому мовленні розділових знаків, про самі розділові знаки, які є засобами членування тексту залежно від його синтаксичної, змістової чи інтонаційної специфіки та графічного оформлення. Особливість пунктуації, зокрема, ключова її роль у тому, щоб за допомогою доречно вжитих пунктограм передати змістові відношення й відтінки висловлення, які неможливо передати іншими мовними засобами, незважаючи на їх вагомий вплив на усвідомлення писемного мовлення.

Питання теорії і методики навчання пунктуації висвітлені у наукових дослідженнях Н. Алгазіної, М. Баранова, О. Біляєва, Н. Бондаренко, М. Вашуленка, С. Дорошенко, Г. Іваницької, С. Омельчук, О. Текунова, І. Хом'яка, Н. Шкурятяної, І. Ющука, С. Яворської та ін.

У шкільному курсі навчання української мови пунктуація найповніше вивчається під час опанування синтаксису. Вона дає змогу школярам усвідомити суть написаного, звернути увагу на значення тексту і його смислові відтінки. Розділові знаки допомагають читачеві зрозуміти структуру тексту, його логічні зв'язки та інтонацію, а авторіві – точно відтворювати зміст висловлення.

Процес засвоєння пунктуації, що вивчається у взаємозв'язку з синтаксисом, передбачає кілька етапів:

I – початковий (ознайомлення з основними розділовими знаками в молодших класах);

II – пропедевтичний (5 клас, повторення вивченого та підготовка до систематичного курсу);

III – принагідний (засвоєння правил пунктуації під час вивчення частин мови);

IV – систематичний (8–9 класи, основний курс синтаксису і пунктуації);

V – удосконалення (10–11 класи, робота над культурою мови і

стилістикою).

Пунктуаційна грамотність учнів формується поступово, в міру засвоєння передбачених програмою відомостей. Н. Бондаренко стверджує, що «ефективність формування пунктуаційної грамотності учнів залежить від врахування принципів пунктуації як розділу науки про мову. Саме вони у комплексі з іншими складниками забезпечують наукову основу навчання пунктуації» [8, с. 30].

Дослідниця зауважує, що формування правописної компетентності учнів ґрунтується одночасно на лінгвістичних знаннях і на усвідомленні закономірностей орфографії та пунктуації як науки [8, с. 27].

Одним із ключових завдань методики вивчення пунктуації є усвідомлення школярами комунікативної ролі розділових знаків, що є актуальним питанням сучасної лінгводидактики. Формування правописних навичок передбачає вміння учнів не лише впізнавати пунктограми, а й пояснювати їх уживання, співвідносити пунктуаційні правила з тією чи тією синтаксичною конструкцією.

У науковій літературі розділові знаки визначаються як частина графічної системи мови, що забезпечує її синтаксичне, смислове й інтонаційне членування. Вони сприяють логічному викладу писемного мовлення, виражають емоційні відтінки, визначають межі речень і частин тексту, допомагаючи відобразити авторський задум.

Зокрема, пунктограми розкривають синтаксичну будову мови; забезпечують правильне сприйняття змісту прочитаного тексту; акцентують на комунікативному намірі автора, структурують текст, зберігаючи при цьому смислові відношення між його частинами; розмежовують мовні одиниці, виражають смислові зв'язки, емоційне забарвлення тексту, його ритмомелодику та інтонацію тощо.

З базовими знаками – крапкою, комою, знаком питання та знаком оклику – учні знайомляться ще у початковій школі, а надалі вивчають складніші випадки їх уживання. Під час прочитання текстів, виконання практичних завдань і вправ, вони здобувають уявлення про такі розділові знаки, як-от: двокрапка, крапка з комою, лапки, тире і три крапки.

Використання розділових знаків регулюється спеціальними пунктуаційними правилами. Кожний розділовий знак має своє функціональне призначення. Конкретний випадок застосування певного правила називається *пунктограмою* (наприклад, кома при звертанні, тире між частинами безсполучникового складного речення і т. ін.).

Поняття пунктограми в чинних шкільних програмах і підручниках трактується в широкому і вузькому розумінні. Так, у широкому значенні воно позначає сукупність розділових знаків, які слугують для оформлення синтаксичної конструкції чи синтаксичного елемента. У вузькому – пунктограмою є конкретний випадок застосування правила, наприклад, «Крапка в кінці речення». Важливо розрізняти поняття *пунктограма* і *розділовий знак*, оскільки один і той самий розділовий знак може належати до різних пунктограм. Засвоєння й усвідомлення різниці між ними дасть змогу учням краще зрозуміти учнями функції розділових знаків, сприятиме розвитку їх пунктуаційної пильності.

Умовно виділяють п'ять основних груп пунктограм:

- 1 група – розділові знаки в кінці речення (крапка, знак питання, знак оклику);
- 2 група – розділові знаки при однорідних членах речення;
- 3 група – розділові знаки при звертаннях: кома і знак оклику;
- 4 група – розділові знаки між частинами складного речення (кома, двокрапка, тире, крапка з комою);
- 5 група – розділові знаки при оформленні прямої мови.

Окрім того, особливе місце під час формування пунктуаційних умінь і навичок учнів належить пунктуаційній нормі, яка завжди спирається на певну синтаксичну категорію. Тому засвоєнню правил пунктуації має передувати вивчення відповідних синтаксичних понять, що дасть змогу досконало й свідомо застосовувати пунктуаційні правила під час виконання практичних завдань. Практичне застосування теоретичних знань забезпечується системою вправ, спрямованих на закріплення пунктуаційних навичок.

Формування орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів

здійснюється через текстоорієнтоване навчання, у якому всі види мовленнєвої діяльності взаємопов'язані. Недостатній рівень пунктуаційної грамотності призводить до смислових, змістових і логічних помилок, що спричиняє неправильне розуміння написаного тексту, а також ускладнює спілкування. У зв'язку з цим мовленнєвий розвиток школярів має супроводжуватися удосконаленням правописних навичок, зокрема пунктуаційної грамотності. Рівні відносної правописної грамотності наведено в Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

Під час формування орфографічних і пунктуаційних навичок учнів необхідно звертати увагу на їх принципову різницю. На відміну від розвитку орфографічних навичок, основним завданням якого є автоматизація, для формування пунктуаційних навичок необхідно володіти синтаксичною структурою висловлювання; усвідомлювати можливості різного пунктуаційного оформлення синтаксичних конструкцій; розуміти взаємозв'язок між уживанням того чи того розділового знака і смислом визначеного висловлювання.

Основна мета навчання пунктуації – сформувати відносну правописну грамотність, тобто вміння правильно застосовувати правила в практичній діяльності. На думку Н. Бондаренко, ефективність формування правописної компетентності учнів підвищиться за умов:

- застосування компетентнісного підходу у навчанні правопису;
- опанування українського правопису на основі врахування його закономірностей;
- взаємозв'язку навчання орфографії та пунктуації з різними рівнями й аспектами мови;
- оптимального поєднання методів, прийомів, засобів та організаційних форм навчання;
- створення системи завдань і вправ, спрямованої на поетапне формування стійких правописних умінь і навичок [8].

Особливість навчання пунктуації полягає в тому, що вона не вивчається окремо, а інтегровано із синтаксисом і розвитком мовлення. Саме тому задля

формування пунктуаційних навичок учнів необхідно враховувати внутрішньопредметні зв'язки під час вивчення різних розділів науки про мову.

Формування правописної компетентності учнів передбачає досягнення ними орфографічної та пунктуаційної грамотності. На думку І. Ющука, «пунктуаційна грамотність формується на основі знання пунктуаційних правил і синтаксичного та смислового аналізу речень» [67, с. 14]. Правила пунктуації дуже часто мають безпосередній зв'язок із синтаксичним матеріалом, що потребує засвоєння пунктуації на синтаксичній основі, оскільки пунктуаційні навички формуються саме на базі синтаксису.

Н. Ковальчук зазначає, що «прагнення розв'язувати пунктуаційні завдання і вдосконалювати методи і прийоми навчання пунктуації у школі неможливе без опори на системний зв'язок і взаємодію трьох основних принципів пунктуації» [28]. Безперечно, сучасна методика навчання пунктуації має спиратися на комунікативно-діяльнісний і функціональний підходи, що враховують текстову природу мовлення.

Отже, пунктуація, подібно до орфографії, виконує соціально-комунікативну функцію, забезпечуючи точність письмового мовлення. Успішне оволодіння пунктуаційними нормами можливе лише за умови розуміння їхнього призначення й функцій розділових знаків.

1.3. Основні чинники формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи

Сучасне навчання синтаксису української мови у школі має бути комунікативно спрямованим (комунікативний синтаксис) і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності [55].

У процесі навчання української мови здійснюється актуалізація пропедевтичних знань учнів із синтаксису й пунктуації, систематичне

опрацювання нових теоретичних відомостей, зокрема комунікативного й стилістичного аспектів синтаксису, та формування на цій основі синтаксичної й пунктуаційної компетентностей, які включають відповідні синтаксичні й пунктуаційні вміння, навички, досвід, цінності й ставлення школярів [58].

Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, компетентність – це набута під час навчання інтегрована здатність учня, що включає знання, уміння, досвід, цінності й ставлення, що проявляються у практичній діяльності.

Пунктуаційна компетентність є предметною компетентністю школярів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі. Вона передбачає здатність правильно оформлювати на письмі інтонаційні особливості мовлення, забезпечуючи логічність, зрозумілість і виразність тексту.

Орфографічно-пунктуаційні компетентності відображають мовленнєву культуру особистості і дають змогу втілити ціннісний навчально-розвивальний аспект української мови в усіх видах комунікативної діяльності [54].

Характер і методи навчання пунктуації визначаються її внутрішньою природою та принципами. Першочергове завдання сучасного вчителя – навчити школярів самостійно користуватися українським правописом і навчально-довідковою літературою, усвідомити принципи української пунктуації, і відтак мати глибокі знання синтаксичної структури різних типів речень.

На думку науковців і педагогів-практиків, саме на цих аспектах доцільно зосередити увагу здобувачів освіти, адже, як слушно підкреслює О. Межов, «для належної пунктуаційної грамотності недостатньо лише завчити відносно невелику кількість правил уживання розділових знаків, головне – вміти їх практично застосовувати в писемному мовленні» [38, с. 193].

Л. Сегін зауважує, що педагог-словесник має наголосити на тому, що вся пунктуаційна система мови базується на трьох основних принципах – синтаксичному (структурному), змістовому й інтонаційному [56]:

1) синтаксичний (структурний), за яким пунктуація ґрунтується на граматиці й призначена для оформлення синтаксичної структури речень;

2) змістовий (логічний, або смисловий), згідно з яким, пунктуація перш за все є засобом вираження на письмі конкретного змісту (смыслу);

3) інтонаційний, згідно з яким пунктуація визначається інтонацією, яка своєю чергою тісно пов'язана з синтаксисом і є невід'ємною складовою будь-якого речення.

Незважаючи на розбіжності в баченнях представників окреслених напрямів їх об'єднує ствердна думка про те, що розділові знаки, як засоби оформлення писемного мовлення, виконують комунікативну функцію.

О. Межов, найпростішим для засвоєння вважає структурний принцип, відповідно до якого зумовлені синтаксичною будовою речення розділові знаки є обов'язковими: крапка між реченнями в тексті, кома між частинами складного речення, однорідними членами, при звертаннях, вставних словах, уточненні тощо [38, с. 193].

Найважче, зазначає дослідник, здобувачі освіти сприймають правила пунктуації, що ґрунтуються на смисловому (логічному) принципі, за яким структурно-синтаксичне членування речення залежить від логічного. Це, зокрема, такі пунктограми, як-от: кома при однорідних і відокремлених означеннях; при прикладках і обставинах, що виражають додаткові відтінки тих чи тих значень; тире й двокрапка між частинами складного безсполучникового речення з відповідними семантико-синтаксичними відношеннями тощо. Саме розділові знаки в таких конструкціях ілюструють синтаксичні значення, а їх зміна стає причиною появи інших семантичних відношень [38, с. 193].

Українська пунктуація є гнучкою системою, що допускає варіантність у межах стилістичних норм, особливо у випадках, коли інтонація чи авторський задум зумовлюють можливість різного пунктуаційного оформлення.

Традиційним для вітчизняної лінгвістики є те, що орфографія органічно взаємодіє з усіма рівнями мовної системи, пунктуація – з синтаксисом. Порушення в засвоєнні цієї системної взаємодії може призвести до освітніх втрат у здобувачів освіти. Недостатні знання учнів з орфографії та пунктуації і, відповідно, низький рівень сформованості відповідних навичок, виникають саме через дефіцит системності в роботі над різними рівнями й аспектами мови у їх

взаємозв'язку. Тому в процесі формування правописної компетентності учнів необхідно враховувати, що робота над орфографією та пунктуацією має бути системною й міжрівнево узгодженою.

Навчання орфографії та пунктуації через активну мовленнєву діяльність є вагомою передумовою формування правописної компетентності учнів, на відміну від формування відносної грамотності. Однак, на відміну від творчої складової мовлення, орфографічна та пунктуаційна робота потребує чіткого дотримання визначених норм і вироблення автоматизованих дій. Саме дотримання норм і правил правопису під час оформлення зв'язних висловлювань учнів є показником сформованості в них правописних умінь і навичок.

Формування пунктуаційної грамотності учнів у комунікативному контексті активізує їх пізнавальну і креативну діяльність, розвиває логічне мислення, удосконалює мовленнєвий слух, усне й писемне мовлення, сприяє виробленню орфографічної і пунктуаційної пильності, що покращує загальний рівень розвитку особистості кожного учня. Зв'язок навчання пунктуації з розвитком мислення проявляється ще й у тому, що кожна пунктуаційна дія ґрунтується на вмінні граматично аналізувати речення, розпізнавати синтаксичні відношення та моделі, які лежать в основі пунктуаційного правила.

Загалом, на думку Н. Бондаренко, взаємозв'язок у роботі над українською орфографією, пунктуацією та розвитком мислення і мовлення учнів, як головної умови формування їх правописної компетентності, потребує подальшого зміцнення й поглиблення, розширення бази взаємодії мови й мовлення [8, с. 49].

Ефективність засвоєння пунктуаційних навичок залежить від добору вправ і завдань. Вони повинні бути різноманітними й поступово ускладнюватися: від списування з елементами синтаксичних перетворень до редагування текстів і створення власних висловлень.

Так, скажімо, результативності формування правописних, зокрема пунктуаційних, навичок учнів слугуватимуть вправи на ускладнене списування. О. Межов підкреслює, що без знання синтаксису речення тут не обійтися, а тому вчитель повинен допомогти здобувачам актуалізувати набуті під час вивчення української мови синтаксичні компетентності. Для цього необхідно правильно

добирати навчальний матеріал, зокрема, тексти різних стилів, які містять різні види простих, простих ускладнених і складних речень. Інтоніційна виразність і синтаксично-пунктуаційний аналіз сприятимуть підвищенню культури мовлення учнів і зміцненню пунктуаційних умінь [38, с. 194].

Дієвим засобом навчання орфографії та пунктуації, який дає змогу розширити можливості інтеграції роботи з правопису та розвитку зв'язного мовлення учнів через активізацію їхньої уваги до змістового оформлення тексту, є різні види диктантів: вибіркового; зоровий (самодиктант); попереджувальний; пояснювальний; словниковий; творчий (у різних його варіантах) та контрольний. Усі зазначені види диктантів є виключно навчальними, окрім контрольного, що забезпечує здебільшого контроль навчальних досягнень школярів.

Вагомим прийомом формування пунктуаційної грамотності учнів є орфографічний / пунктуаційний розбір. Він є переважно вибіркового і цілеспрямованим, пов'язаним з аналізом і поясненням правописних правил задля ефективнішого засвоєння й запам'ятовування їх школярами. Цей вид навчальної діяльності є окремим самостійним завданням з орфографії / пунктуації. Особливо ефективним є його використання в передтекстових та післятекстових завданнях, коли виникає потреба здійснити аналіз текстів, наповнених орфограмами і пунктограмами. Такий розбір (орфографічний / пунктуаційний) можна використати як елемент окремих видів диктантів. Він може бути успішно застосованим під час проведення різноманітних видів диктантів, як-от: попереджувального, пояснювального, диктанту «Перевір себе», а також у процесі роботи, пов'язаної з аналізом допущених помилок. Результативність орфографічного / пунктуаційного розбору зростає завдяки його систематичному використанню протягом усього періоду вивчення тем, пов'язаних із орфографією. Окрім інших позитивних рис, методична цінність розбору полягає ще й у його лаконічності.

Наступним етапом формування пунктуаційної грамотності старшокласників мають стати завдання з редагування текстів із синтаксичними / пунктуаційними помилками. Продуктивним при цьому є також створення власних висловлень різноманітної тематики: професійної, соціокультурної тощо.

Прикладом таких висловлювань можуть слугувати доповіді, есе, публічні виступи, робота з діловими паперами, зокрема, правильне їх оформлення з відповідною розстановкою й коментуванням ужитих розділових знаків.

Дослідники акцентують, що слід пам'ятати про тісний взаємозв'язок між принципами української пунктуації. Так, інтонаційний принцип, який передбачає вживання розділових знаків (крапки, знака питання чи знака оклику) у кінці речення залежно від комунікативної мети повідомлення, тісно пов'язаний зі структурним та смисловим принципом. За інтонаційним принципом, залежно від особливостей експресивного забарвлення тексту чи окремих речень, також використовують кому чи знак оклику задля виділення звертання, дужки або тире застосовують при вставлених конструкціях, коми або тире – при відокремлених прикладках тощо.

На думку лінгвістів, інтонаційно-смисловий принцип – це основа власне авторської пунктуації. Зокрема, це стосується тире, вживання якого досить часто не відповідає літературним нормам, однак завдяки саме цьому розділовому знакові писемне мовлення набуває стилістичної виразності. Систематичне виразне читання чужих текстів або правильне інтонування власних висловлень під час вивчення дисциплін мовознавчого циклу сприятиме не лише розвитку культури усного зв'язного мовлення здобувачів освіти, а й значно покращить їхню пунктуаційну грамотність [38, с. 194].

А відтак, стверджує О. Межов, лише цілеспрямоване та взаємопов'язане пропорційне вдосконалення всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) у процесі мовної освіти сприятиме належному розвитку комунікативних компетентностей особистості, а також формуванню культури її усного та писемного мовлення [38, с. 194].

Під час виконання комунікативних вправ орфографічні та пунктуаційні дії інтегруються в більш складні, виконання яких пов'язане вже з іншою, не правописною, метою. Так, скажімо, під час роботи з різними видами речень (за метою висловлювання, простих і складних речень, речень із вставними словами, прямою й непрямою мовою, розділових знаків при звертаннях, дієприкметникових та дієприслівникових зворотах і одиничних дієприслівниках,

при однорідних членах речення тощо) доцільно створювати проблемні ситуації на матеріалі пунктуації. Такий вид навчальної діяльності, безперечно, сприятиме формуванню пунктуаційної грамотності учнів профільної школи.

Для формування пунктуаційної грамотності учнів учителям необхідно спрогнозувати і передбачити різні типи пунктуаційних помилок. Аналіз робіт учнів дає змогу згрупувати помилки і представити їх такими групами:

1) відсутність необхідних розділових знаків, як-от: коми перед сполучником *і (та)*, який поєднує частини складносурядного речення; коми при ряді однорідних членів речення; коми при відокремлених та уточнювальних членах речення тощо;

2) наявність зайвих розділових знаків, як-от: коми перед сполучником *і (та)*, який поєднує два дієприкметникових або дієприслівникових звороти; коми перед сполучником *і (та)*, який поєднує частини складносурядного речення, що мають спільний детермінант; двокрапки або тире в реченнях, що містять однорідні ряди без узагальнювальних слів;

3) уживання одного розділового знака замість іншого, необхідного в конкретному реченні, наприклад, тире замість двокрапки після узагальнювального слова, коми або двокрапки замість тире перед узагальнювальним словом; коми замість двокрапки чи тире між відповідними частинами складного безсполучникового речення;

4) уживання розділового знака не в тому місці, наприклад, після сполучника *і* т. ін.

Отже, на етапі узагальнення і систематизації, під час застосування пунктуаційних правил учителі практикують різноманітні види вправ, які дають змогу школярам проявити самостійність, а також активну мисленнєву та мовленнєву діяльність. Задля досягнення ефективності під час оволодіння учнями навчальним матеріалом учителям необхідно використовувати такі форми і методи роботи, які б сприяли активізації пізнавальної діяльності учнів, розвивали в них уміння порівнювати зміст і форму висловлювань із мовленнєвою ситуацією. Такі види завдань структурують мислення учнів, формують у них уміння вибирати найбільш влучний варіант залежно від

конкретної мовленнєвої ситуації, а також зацікавлюють школярів поєднанням процесу навчання з життєвими ситуаціями, спонукають учнів практично застосовувати набуті знання.

Кінцеву мету навчання пунктуації науковці й педагоги-практики вбачають у формуванні пунктуаційних навичок школярів – усвідомлені дії, під час виконання яких одна операція йде за іншою, а зміни умов дії пунктуаційної норми вимагають і змін операцій, їх поєднань і послідовності.

Висновки до першого розділу

Формування пунктуаційної грамотності старшокласників під час вивчення синтаксису є складним і багатогранним завданням, яке поєднує лінгвістичні та методичні аспекти. Синтаксис як наука становить теоретичну основу для формування пунктуаційної компетентності учнів. Його опанування забезпечує розвиток логічного мислення, мовленнєвої точності та граматичної правильності школярів. Пунктуаційна грамотність є важливим показником загальної мовленнєвої культури учнів, адже вона ґрунтується на розумінні структури речення, логічних та інтонаційних зв'язків між його частинами.

Ефективність навчання синтаксису і пунктуації значною мірою визначається комунікативною спрямованістю освітнього процесу, використанням діяльнісного й компетентнісного підходів, а також урахуванням вікових і психологічних особливостей учнів. Важливо, щоб навчання мало практичний характер, передбачало застосування знань у реальних ситуаціях спілкування.

Пунктуаційна система української мови відображає взаємозв'язок синтаксичної структури, логічного змісту та інтонації. Її засвоєння потребує поетапного підходу – від ознайомлення з основними поняттями до самостійного використання пунктуаційних норм у письмі, а формування пунктуаційних навичок учнів є результатом системної роботи вчителя.

Успішне оволодіння пунктуаційною грамотністю сприяє розвитку мовної

особистості учня, підвищує рівень його комунікативної культури, допомагає ефективно виражати думки в усному й писемному мовленні. Тому вивчення синтаксису й пунктуації в профільній школі має не лише лінгвістичне, а й виховне та культуротворче значення.

РОЗДІЛ 2

СТАН ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

2.1. Сучасні підходи до навчання синтаксису в профільній школі

На розвиток сучасного українського суспільства значний вплив справляють світові глобалізаційні процеси, що поширюються у світі й стимулюють заміну технократичної, прагматично спрямованої освітньої парадигми на нову – гуманістичну. Подібні зміни відповідають вимогам сьогодення і створюють педагогічних умови для повноцінної самореалізації особистості. Унаслідок таких трансформацій здійснюється реформування системи загальної середньої освіти в Україні, яке передбачає втілення принципів гуманізації, гуманітаризації та демократизації навчання, а також методологічну переорієнтацію освітнього процесу на всебічний розвиток особистості учня й формування в нього ключових предметних та життєвих компетентностей. На думку дослідників, виконання поставлених завдань, забезпечить успішну соціалізацію випускників загальноосвітнього закладу, розкриття їхнього творчого потенціалу й подальше вдосконаленню особистості кожної особистості.

Н. Дика та Ю. Огарь вважають, що «ефективність навчання синтаксису української мови учнів профільної школи залежить від урахування їх вікових та психологічних особливостей. Важливими при цьому в процесі навчальної діяльності є шляхи стимуляції активного мислення учнів, успішність якого безпосередньо пов'язана з їхньою пізнавальною діяльністю, наявністю пізнавальних мотивів та використанням необхідних засобів навчання» [19, с. 430].

Досліджуючи сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень), Т. Груба розглядає сучасні підходи до навчання української мови в профільних класах, розкриває підхід до навчання як основну категорію, що визначає стратегію навчання мови і вибір відповідного

методу навчання, який забезпечує реалізацію цієї стратегії. Дослідниця окреслює сутність, специфіку й критерії класифікації підходів, що відповідають навчальній меті й новому змісту навчання; здійснює аналіз сучасних підходів, на які орієнтують чинні програми з української мови, підкреслює ефективність їх застосування в практиці викладання української мови у старших класах профільного рівня [16]. Так, підхід до навчання трактується в сучасній методиці як основна категорія, яка окреслює стратегію навчання мови, а також вибір методу навчання, який сприяє реалізації обраної стратегії.

У новій програмі для профільного навчання (філологічний напрям, профіль – українська філологія) виокремлено 5 підходів: особистісно орієнтований, соціокультурний, когнітивно-комунікативний, комунікативно-діяльнісний і текстоцентричний [37, с. 14–15]. На думку Т. Грубої, цей перелік варто доповнити професійно-орієнтованим, упровадження якого суттєво вплине на організацію навчання учнів профільних класів [16, с. 66].

Г. Шелехова, характеризуючи зміст і структуру оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів, зупиняється на таких чотирьох: компетентнісному, особистісно орієнтованому, комунікативно-діяльнісному, соціокультурному [64, с. 61].

Найбільш дослідженими в українській методиці науковці вважають комунікативно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи. Необхідність їх упровадження зафіксовано в усіх нормативних документах для закладів загальної середньої освіти.

Здійснивши аналіз описів підходів до навчання української мови в низці наукових розвідок українських лінгводидактів та в нормативних документах, а також урахувавши специфіку організації освітнього процесу в профільних класах, Т. Груба наводить узагальнений перелік, представлений у таблиці 2.1.1 [16, с. 66].

Таблиця 2.1.1

Сучасні підходи до навчання української мови в профільних класах
(філологічний напрям)

Критерії класифікації	Назва підходів
За способом суб'єктної організації навчальної діяльності (з погляду суб'єкта навчання мови)	Антропоцентричний, діяльнісний (діяльнісно-орієнтований), індивідуальний, компетентнісний, особистісний (особистісно орієнтований), особистісно-діяльнісний, діалоговий та ін.
За способом організації засвоєння навчального матеріалу з мови	Дедуктивний, диференційований, індуктивний, інтегрований, інтегративний, когнітивний, когнітивно-комунікативний, комунікативно-діяльнісний, системний, системно-лінгвістичний, технологічний, ситуаційний та ін.
За характером добору й подання навчального матеріалу	Професійно-спрямований, соціокультурний, текстоцентричний (текстоцентрично-дискурсивний), функційний, функційно-комунікативний, функційно-стилістичний, комплексний
За ступенем новизни (інноваційні)	Дослідницький, компетентнісний, крос-культурний, комунікативно-жанровий, синергетичний (системно-синергетичний)

Зміст особистісно орієнтованого підходу визначається врахуванням вікових, психологічних, професійних інтересів і можливостей та потреб учнів, здійсненим з опорою на принципи диференціації й індивідуалізації навчання, а також на особистісний розвиток учнів.

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови забезпечує усвідомлення комунікативної функції мови, вивчення одиниць мови в умовах окремого комунікативного акту і передбачає оволодіння мовою в її комунікативній функції під час залучення школярів до спілкування за певною

попередньо визначеною метою, що передбачає створення різноманітних мовленнєвих ситуацій.

Когнітивно-комунікативний підхід передбачає свідоме оволодіння знаннями про мову, а також – різними діями (розпізнавати, проаналізувати, порівняти, класифікувати мовні одиниці і факти, оцінити їх із точки зору нормативності та відповідності сфері й ситуації спілкування тощо).

Соціокультурний підхід окреслює вивчення мови на основі створеної народом оригінальної культури, відображеної у віруваннях, звичаях, традиціях, усній народній та літературній творчості.

Текстоцентричний підхід реалізується через застосування на уроках української мови повідомлень відмінних жанрів і стильових різновидів, типологічних структур і форм.

Професійно спрямований підхід формується стійкою мотивацією до вивчення предмета і забезпечується відповідною орієнтацією ситуативних завдань, добором дидактичного матеріалу, збагаченням словника учнів термінологічною лексикою [62].

Сучасні підходи до навчання синтаксису української мови в профільній школі орієнтуються на розвиток комунікативної компетентності учнів, їхнього критичного мислення й здатності застосовувати мовні знання на практиці. Так, ключовими у шкільній практиці сьогодні є такі підходи, як-от:

1. Комунікативно-діяльнісний, який передбачає вивчення синтаксису як засобу для побудови зв'язних висловлювань у різних ситуаціях спілкування. Застосовуючи такий підхід на практиці, педагог стимулює учнів не лише вивчати правила, а й активно використовувати синтаксичні конструкції в усному та писемному мовленні. Наприклад, під час побудови текстів певного стилю (есе, роздуму, відгуку і т. ін.) учні обґрунтовано використовують речення різної будови чи виду: прості / складні / ускладнені; складносурядні / складнопідрядні / безсполучникові / з різними видами зв'язку.

2. Компетентнісний підхід, який орієнтує здобувачів освіти на формування ключових компетентностей: мовної, комунікативної та інформаційної – і передбачає використання в практичній діяльності вправ і завдань, спрямованих

не лише на засвоєння теорії, а й на вміння застосовувати її в реальному житті. Зокрема, учні можуть одержати завдання дослідити синтаксичну організацію текстів мас-медіа, сучасних блогів чи постів у соціальних мережах.

3. Особистісно орієнтований підхід, який передбачає навчання з урахуванням інтересів, рівня підготовки й потреб кожного учня. Реалізуючи такий підхід на практиці, учитель пропонує здобувачам диференційовані завдання, індивідуальні або групові проєкти з елементами синтаксичного аналізу. Прикладом такого виду завдань є створення мініпроєктів на цікаві для учнів теми із самостійним добором синтаксичних конструкцій різної будови і виду.

4. Інтерактивний підхід, який спрямований на залучення учнів до активної взаємодії та спільного розв'язання поставлених завдань. Використання цього підходу передбачає застосування педагогом таких методів навчання, як-от: «мозковий штурм», робота в парах, синтаксичні ігри, квести, навчальні дебати і т. ін. Зокрема, учитель може запропонувати учням інтерактивну гру «Збери речення», під час якої необхідно скласти речення з розрізнених частин за заданою структурою.

5. Інтегрований підхід, який передбачає поєднання синтаксису з іншими царинами мовознавства – літературою, медіаграмотністю тощо. На практиці цей підхід реалізується під час проведення уроків на перетині мовних і літературних тем, де синтаксичний аналіз тексту поєднується з аналізом його змісту. Так, під час вивчення творчості, скажімо, Ліни Костенко на уроках української літератури учитель може запропонувати здобувачам проаналізувати складні синтаксичні конструкції з текстів мисткині.

6. Проєктний і дослідницький підхід, суть якого полягає в дослідженні учнями різноманітних синтаксичних явища, така діяльність може бути реалізована самостійно або в групах. Як варіант, учитель може запропонувати учням створити проєкти на зразок «Типові синтаксичні помилки в молодіжному середовищі» або «Мова блогерів: які речення переважають?».

7. Використання цифрових технологій, який передбачає застосування в навчальному процесі відповідного інструментарію: онлайн-платформ (LearningApps, Kahoot, Google Forms), інтерактивних дошок, відеоуроків тощо.

Наприклад, на етапі узагальнення та систематизації знань педагог може запропонувати учням виконати онлайн-тести на розпізнавання видів складних речень або створити інтерактивні схеми.

Як бачимо, сучасне навчання синтаксису – це не лише засвоєння правил, а й насамперед розвиток умінь ефективно використовувати мовні конструкції в різних комунікативних ситуаціях, критично мислити, працювати в команді та самостійно здобувати знання.

А. Ярмолук, яка досліджує шляхи реалізації сучасних підходів до навчання синтаксису складного речення у 9 класі, звертає увагу на те, що «нинішній стан в освіті визначається наявністю суперечностей між потребами соціуму сформувати активну, діяльну, креативну особистість, яка має здатність до аналізу, готова сприймати й самостійно розв’язувати нові завдання, пристосовуватися до суспільних умов, що зазнають постійних змін, і реального навчання, зорієнтованого, здебільшого, на позитивний результат» [68]. Водночас дослідниця акцентує на тому, що сучасна школа недостатньо розвиває в учнів уміння, необхідні для самостійного прийняття обґрунтованих рішень щодо власного майбутнього, які допомогли б їм стати активними й мобільними суб’єктами на ринку праці.

Зокрема, серед недоліків навчання української мови науковиця виділяє: зорієнтованість навчального процесу на засвоєння учнями теоретичних відомостей замість набуття практичних умінь задля подальшого використання їх для ефективної комунікації в різноманітних життєвих ситуаціях і обставинах. Окрім того, дослідниця звертає увагу на низьку мотивацію учнів до вдосконалення власної мовленнєвої культури; не належну сформованість у них ціннісного ставлення до свого розвитку та власної освіти [68]. Пріоритетним на сучасних уроках мови вона називає авторитарний тип навчання, зауважує, що нині недостатньо уваги приділено розвитку соціокультурних і соціально-психологічних здібностей учнів, на уроках не вистачає атмосфери співпраці вчителя й учня, обмеженими є умови для вибору учнями індивідуальної траєкторії власного розвитку. На навчальному процесі негативно відображається й небажання вчителів оволодівати сучасними освітніми тенденціями, що

спричиняє недостатнє розуміння ними специфіки інноваційних методів і підходів до навчання, а відтак спричиняє обмежене використання в практичній діяльності та при підготовці до уроків сучасних методів і прийомів навчання, а також різноманітних організаційних форм роботи. У зв'язку з цим, задля розв'язання окреслених завдань, а також усунення перерахованих недоліків, А. Ярмолук пропонує здійснювати систематичний пошук нових, найбільш ефективних освітніх технологій і реалізовувати їх у практиці навчання української мови [68].

У зв'язку з цим процес опанування рідної мови слід вибудовувати як експеримент або дослідження, за яких первинним буде не засвоєння мовного матеріалу, а створення умов для словесної творчості. Лінгвістичний матеріал варто розглядати як інструмент і передумову розвитку мислення і творчих здібностей школярів, формування їхньої комунікативної компетентності, адже організація навчання в особистісно орієнтованій мовній освіті спрямована насамперед на розвиток і саморегуляцію учня.

На уроках української мови методична конкретизація особистісно орієнтованого навчання проявляється через використання системи комплексних вправ і завдань за певним алгоритмом їх виконання. Вправи добираються та розробляються залежно від функційно-комунікативного підходу, який програмує засвоєння рідної мови через розв'язання низки мовленнєвих завдань, і формуються з опорою на систему текстів різноманітної тематики залежно від їхніх навчальних, розвивальних і виховних функцій.

У профільній школі (10–11 класи), де учні поглиблено вивчають українську мову, вивчення синтаксису має бути не лише формальним, а таким, що сприяє розвитку логічного, аналітичного, стилістичного мислення. Тому важливими є специфічні методи і прийоми, які відображають як наукову глибину синтаксису, так і комунікативні потреби старшокласників.

Так, основними методами вивчення синтаксису в профільній школі є:

- 1) мовний аналіз (структурно-функціональний). Робота з використанням цього методу спрямована на різні види аналізу речення, як-от: за будовою, метою висловлювання, інтонацією, засобами зв'язку тощо. Основною метою названого

методу є формування синтаксичної компетентності учнів;

2) порівняльно-зіставний метод. Суть його полягає в порівнянні різних синтаксичних конструкцій та їх пунктуаційного оформлення. Освітня мета методу передбачає усвідомлення здобувачами системності синтаксису як розділу мовознавчої науки;

3) конструктивний (трансформаційний) метод. Передбачає перетворення одного виду речення на інший: простого на складне або ускладнене, речення з прямим порядком слів на речення з інверсійним тощо. Результатом застосування в освітній діяльності цього методу є розвиток гнучкого синтаксичного мислення школярів;

4) синтаксичне моделювання. Застосування методу визначає роботу з побудови речень за заданими схемами, зокрема, структура + пунктуація. Цей метод сприяє формуванню продуктивних умінь учнів;

5) риторико-комунікативний метод. Основною характеристикою методу є вивчення синтаксису у зв'язку з мовленнєвою ситуацією, метою, стилем і т. ін. Використання цього методу розвиває в учнів уміння будувати тексти залежно від комунікативної мети висловлення;

6) стилістичний аналіз синтаксичних конструкцій. Метод реалізується через вивчення стилістичної ролі інверсії, паралелізму, повтору, еліпсису, парцеляції й інших засобів і сприяє поглибленню синтаксичних знань здобувачів через текст;

7) лінгвістичне дослідження / мініпроекти. Застосування на уроці цього методу передбачає самостійну роботу над синтаксичними явищами в текстах публіцистики та літератури і має на меті сформулювати науковий підхід і дослідницькі вміння учнів;

8) метод пунктуаційного тренінгу. Визначає цілеспрямовану роботу над відпрацюванням синтаксико-пунктуаційних ситуацій і сприяє практичній грамотності учнів, допомагає їм у підготовці до складання національного мультипредметного тестування.

У методиці навчання синтаксису використовуються такі прийоми навчання: аналіз словосполучень, поширення і скорочення речень, заміна одних

синтаксичних сполучень іншими, додавання окремих компонентів речення, перебудова синтаксичної конструкції, складання речень за опорними словами або схемами, редагування речень, синтаксичний аналіз тощо. З-поміж найбільш продуктивних і результативних прийомів вивчення синтаксису в профільній школі педагоги-практики рекомендують такі:

1. «Прокоментуй схему». Учитель пропонує учням розглянути схему складного речення і пояснити засоби семантико-синтаксичного зв'язку, що встановлюються між частинами речення, а також пояснити використання розділових знаків.

2. «Зміни – поясни». Перед учнями завдання – перетворити складне речення одного виду (складносурядне, складнопідрядне чи безсполучникове) на речення іншого виду, пояснивши при цьому зміну пунктуації та можливу зміну змісту.

3. «Реконструкція тексту». Учні пропонується набір простих речень. Завдання – об'єднати запропоновані речення у зв'язний текст, використовуючи при цьому різні види і засоби зв'язку.

4. «Стилістика синтаксису». Учні одержують завдання увести в запропоновані речення стилістичні засоби (інверсію, анафору, парцеляцію) і продемонструвати, як під час трансформації зміниться характер висловлювання.

5. «Комунікативний практикум». Перед учнями завдання – побудувати одне й те саме висловлення в офіційному, художньому й розмовному стилі за відповідною синтаксичною формою.

6. «Синтаксична дискусія». Учні аналізують суперечливі або неоднозначні випадки вживання розділових знаків, аргументуючи свою думку.

На думку Н. Дикої та Ю. Огарь, «одним із ефективних засобів навчання у профільній школі є схематизація, орієнтована на поглиблення й ущільнення навчального матеріалу» [19, с. 428]. Цей засіб є протиположним текстовій презентації інформації, яку утруднює лінійне розтягнення інформації, що має суттєві відмінності від об'ємного, мозаїчного викладу повідомлення. У зв'язку з цим задля узагальнення й систематизації знань із синтаксису теоретичний матеріал варто представляти з урахуванням принципів моделювання дидактичного

матеріалу, зокрема не нагромаджувати повідомлення інформацією; послуговуватися різними формами презентації однієї і тієї ж інформації; під час пояснення звертатися до наочності, супроводжуючи її коментарями; записувати ключові терміни, за потреби пояснювати і повторювати їх» [19, с. 428].

Ефективним під час вивчення синтаксису педагоги вважають також блочний метод, який забезпечує узагальнене засвоєння теоретичних знань і дає змогу зекономити час для формування синтаксичних і пунктуаційних умінь і навичок, повторення та закріплення матеріалу з інших мовних розділів.

Науковці акцентують, що під час навчання синтаксису вчитель повинен дотримуватися низки ключових методичних принципів:

- вивчення синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими мовними рівнями пояснюється тим, що саме на синтаксичному рівні мовні одиниці виявляють свої функції та граматичні особливості. Так, визначення частин мови часто можливе лише в структурі речення, через зіставлення члена речення з частиною мови; вибір лексичних засобів залежить від контекстуального оточення тощо. Отже, усвідомлення синтаксичних понять можливе лише за умови системного засвоєння знань з інших розділів мовознавства;

- поєднання синтаксису з пунктуацією та інтонацією вимагає особливої уваги до інтонаційних характеристик речень, різних за структурою, метою висловлення й емоційним забарвленням. Тому необхідно формувати в учнів уміння здійснювати актуальне членування речень відповідно до комунікативного завдання, визначати смислові зв'язки між частинами складних безсполучникових конструкцій залежно від уживаних розділових знаків (кома, тире, двокрапка), доречно користуватися логічним наголосом і, спираючись на нього, визначати члени речення;

- навчання синтаксису в єдності з розвитком зв'язного мовлення забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії навчальної програми, головною метою якої є формування комунікативної компетентності учнів. Синтаксичні вміння становлять основу оволодіння мовою як засобом спілкування. Розуміння структурно-семантичних властивостей речення як найменшої комунікативної одиниці має стати базою для свідомого добору

мовних засобів, необхідних для реалізації мети спілкування в конкретних умовах. Оволодіння учнями синтаксичними поняттями сприяє вдосконаленню як діалогічного, так і монологічного мовлення.

Спостереження за функціонуванням синтаксичних конструкцій у текстах різних стилів і жанрів має бути спрямоване на гармонійний розвиток умінь і навичок учнів у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Активне використання в навчальному процесі різноманітних форм мовленнєвої практики, моделювання комунікативних ситуацій і залучення школярів до активного мовлення сприятиме кращому засвоєнню синтаксичних понять і формуванню відповідних умінь і навичок, передбачених програмою [41, с. 97].

Як видно, специфіка вивчення синтаксису в профільній школі полягає передусім у його аналітичній глибині. Учні під час занять не лише засвоюють теоретичний матеріал, а й оволодівають навичками критичного мислення, зокрема, усвідомлюють причину й мету різноманітних мовних явищ. Окрім того, здобувачі аналізують зв'язок синтаксису з іншими розділами мовознавства: лексикою, морфологією, стилістикою, пунктуацією тощо, мають змогу відстежити мовленнєве спрямування синтаксису – від теорії до комунікації.

У профільних класах удосконалюються знання учнів із синтаксису складного речення, звертається увага на їх уміння розрізняти складні речення і прості з однорідними та відокремленими членами. Учні повинні продемонструвати вміння розрізняти види складних речень (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення, складні речення з різними видами зв'язку), визначати їх структуру та семантико-синтаксичні засоби зв'язку. Окрім того вони мають правильно будувати складні речення, застосовуючи при цьому синонімічні сполучні засоби, використовувати прості й складні синтаксичні конструкції як синоніми; надавати правильної інтонації різним типам складних речень під час їх використання у власному мовленні, правильно ставити розділові знаки й обґрунтовувати їх вживання, виявляти й виправляти допущені помилки і т. ін.

2.2. Формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи на етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису

Важливу роль у навчанні української мови відіграє синтаксис, який найповніше репрезентує функціональне значення мовних одиниць і їх роль у досягненні комунікативної мети. Відтак учень має не лише володіти закономірностями поєднання слів і побудови речень, а й застосовувати виражальні можливості різноманітних синтаксичних структур, уміти послуговуватися ними в різних комунікативних ситуаціях. Сучасні дослідники зауважують, що дослідження синтаксичних явищ у системно-структурному аспекті не повною мірою відповідає окресленим потребам. У зв'язку з цим задля свідомого оволодіння учнями профільної школи синтаксичною структурою мови як засобу комунікації потрібно навчити їх вбачати закономірності функціонування синтаксичних одиниць, розуміти особливості їх застосування відповідно до мовленнєвої ситуації задля досягнення комунікативної мети, володіти правилами мовленнєвої поведінки й уміти їх дотримуватися в різноманітних умовах спілкування.

Ідею формування мовної особистості як мети й результату навчання української мови презентовано в законодавчих освітніх документах і методологічних напрацюваннях у галузі навчання мови. На етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису в профільній школі основною освітньою метою є не лише повторення правил пунктуації, а й формування стійких практичних умінь свідомо використовувати розділові знаки відповідно до синтаксичної структури речення. Для цього під час уроків застосовуються спеціальні методичні прийоми навчання пунктуації, які активізують мислення учнів, сприяють глибшому розумінню синтаксису та стилістичних особливостей мови. Так, основними методичними прийомами навчання пунктуації на етапі систематизації й поглиблення знань учнів із синтаксису в профільній школі є:

1. Синтаксичний розбір речення з пунктуаційним коментарем, під час якого учні виконують повний синтаксичний розбір речень, коментують уживання розділових знаків. Означений прийом розвиває в учнів усвідомлене

розуміння зв'язку пунктуації зі структурою речення.

Наприклад: *Учні, які підготували проєкти, презентували їх на уроці* – складнопідрядне речення, коми відокремлюють підрядну (означальну) частину речення.

2. Пунктуаційне моделювання (від схеми до речення), яке передбачає побудову речення з відповідними розділовими знаками за запропонованою структурною схемою речення. Такий прийом тренує в учнів прогнозування пунктуаційної ситуації, формує навички побудови синтаксичних конструкцій.

Наприклад: Схема: [], тому що []. → *Я залишився вдома, тому що захворів.*

3. Пунктуаційна трансформація (зміна структури – зміна пунктуації), суть якої полягає в перебудові речень із простої форми у складну або навпаки, із відповідною зміною пунктограм. Цей прийом формує у старшокласників розуміння залежності будови і виду речення від його пунктуації.

Наприклад: Просте речення: *Побачивши вчителя, учень привітався.* → Трансформація: *Коли учень побачив вчителя, він привітався.*

4. Конструювання речень за пунктуаційним завданням, яке передбачає добір синтаксичних конструкцій до певних розділових знаків. Вагомість цього прийому полягає в наявності зворотного процесу, який потребує глибокого розуміння учнями пунктуаційних правил, а також функції пунктограм.

Наприклад: учні одержують завдання – створити складне речення, у якому між частинами потрібно поставити тире.

5. Редагування текстів із пунктуаційними помилками – прийом спрямований на пошук і виправлення пунктуаційних помилок у реченнях або мінітекстах. Його особливість у тому, що він розвиває мовне чуття старшокласників, формує в них навички само- і взаємоконтролю.

Наприклад: *Ми пішли додому тому що почався дощ.* – Виправлений варіант: *Ми пішли додому, тому що почався дощ.*

6. Порівняльний аналіз пунктуації, під час якого учням демонструють кілька варіантів речення з різною пунктуацією і пропонують пояснити наявні відмінності. Цей прийом засвідчує варіантність речення, а також стилістичну

функцію розділових знаків.

Наприклад: *На щастя, екзамен перенесли* та *На щастя екзамен перенесли*
→ Учні пояснюють значення вставного слова та роль коми в реченні.

7. Мовностилістичний аналіз речення, під час якого учні аналізують, як пунктуація впливає на зміст, інтонацію та емоційне забарвлення речення. Такий прийом демонструє зв'язок синтаксису з риторикою та стилістикою, свідчить про комунікативну спрямованість мовлення.

Наприклад: *Він пішов. Назавжди.* – така пунктуація створює в реченні драматичний ефект.

8. Пунктуаційні диктанти (тематичні або з коментуванням), під час яких учитель диктує речення без інтонації, а учні самостійно ставлять розділові знаки, коментуючи їх по завершенню написання диктанту. Прийом вагомий тим, що дає змогу перевірити засвоєння учнями пунктуаційних норм і розвиток інтуїції письма.

9. Мовні завдання з розширеним поясненням, які передбачають розбір складної для учнів пунктуації в реченні, зокрема, учні, розглянувши речення, мають відповісти, чому ставиться кома / тире / двокрапка, які є винятки і т. ін. Цей прийом розвиває в учнів логічне мислення, уміння аналізувати мовні явища.

Відтак, використання різноманітних методичних прийомів, орієнтованих на усвідомлене, контекстуальне засвоєння пунктуації, дає змогу підвищити мотивацію учнів; сформувати в них комунікативно обґрунтовану грамотність; розвивати самостійність і гнучкість мислення. Такі прийоми ефективно інтегруються в систему профільного навчання, де учні працюють з текстами різних стилів, готуються до національного мультипредметного тестування та практичного застосування знань у житті.

Формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи на етапі систематизації та поглиблення знань із синтаксису передбачає свідоме, системне й практично орієнтоване засвоєння пунктуаційних норм. При цьому дослідники визначають такі основні напрями, принципи та методи цього процесу:

1. Дидактичні основи, що передбачають усвідомлене навчання через пояснення не лише наявності певного розділового знака, а й причини й потреби

його вживання у визначеному контексті, а також систематизацію знань, зокрема, установлення відповідності між пунктуаційними нормами та пропонованими синтаксичними конструкціями (наприклад, складнопідрядні речення, однорідні члени речення, відокремлення тощо).

2. Методичні принципи, з-поміж яких основними вважають принцип наочності: використання таблиць, схем, блок-схем із пунктуаційними правилами; принцип інтеграції: поєднання пунктуації з іншими розділами мови (морфологією, стилістикою, текстологією); принцип діяльності: перевага практичної роботи над теоретичною.

3. Форми роботи, які передбачають пунктуаційний розбір (аналіз синтаксичної конструкції і вживання розділових знаків відповідно до правил), редагування текстів (пошук і виправлення пунктуаційних помилок), письмове моделювання (створення власних речень із запропонованими пунктуаційними схемами), творчі завдання (написання мініатюр, діалогів, у яких важливу роль відіграють пунктограми), ігрові вправи («Пунктуаційна лотерея», «Постав розділові знаки» тощо), цифрові ресурси (використання онлайн-тренажерів, інтерактивних вправ (LearningApps, Wordwall)).

4. Специфіка освітньої діяльності на етапі поглиблення й систематизації знань учнів, зокрема, ускладнення навчального матеріалу, яке передбачає роботу з багатокомпонентними реченнями, авторською пунктуацією та варіантністю; вивчення стилістичних аспектів, як-от: як розділові знаки впливають на інтонацію, логіку й зміст висловлювання; робота з різноманітними текстами: аналіз пунктуаційної структури художніх, публіцистичних, наукових та інших текстів.

5. Оцінювання на етапі систематизації та поглиблення знань є формувальним і передбачає постійний зворотний зв'язок під час виконання вправ і завдань. Так, рівень засвоєння навчального матеріалу може бути продемонстрований за допомогою учнівських портфоліо, у яких розміщено самостійно зібрані приклади вправ, мінітвори, розбори речень тощо. Також на цьому етапі може бути використано само- й взаємооцінювання через виявлення помилок у роботах однокласників.

Окрім переліченого, ефективно систематизувати й узагальнити навчальний матеріал дають змогу опорні схеми, конспекти, таблиці й інший наочний матеріал. Так, на етапі узагальнення та систематизації знань із синтаксису доречно використати такі засоби: таблиці «Синтаксична конструкція ↔ Знак пунктуації»; пам'ятки «Алгоритм пунктуаційного аналізу речення»; рефлексивні картки «Що я сьогодні навчився щодо пунктуації?» і т. ін.

Лінгводидакти констатують, що вивчення синтаксису має здійснюватися на лексичній основі, з урахуванням єдності змісту і форми, функціонування мовних одиниць у реченні, взаємодії різноманітних мовних засобів у комунікативній практиці її носіїв. Зважаючи на це, педагог зможе обрати шляхи для подолання складних і проблемних питань синтаксису, що з'являються в учнів. Тому під час уроку варто звертати увагу учнів на передбачення можливих помилок через спостереження, порівняння, аналіз, розв'язання проблемних завдань тощо.

Окрему увагу під час вивчення синтаксису в профільній школі необхідно приділити пунктограмам, адже оволодіння синтаксисом неможливе без засвоєння знань із пунктуації. При цьому передумовою успішного навчання пунктуації є систематична увага до її призначення, усвідомлення того, що є віддільні знаки (крапка, крапка з комою, знак оклику, знак питання, двокрапка, абзац), які використовують для відділення окремих відрізків, та видільні (дужки, лапки), які застосовують для виділення певних фрагментів мовлення. Кому і тире вважаються багатфункціональними розділовими знаками, оскільки вони можуть як відділяти, так і виділяти відрізки тексту [41, с. 145].

Основою пунктуаційної грамотності учнів є також усвідомлення функцій кожного розділового знака. Скажімо, крапка свідчить про завершення розповідного речення; знак питання – про питальний характер речення, у кінці якого він ставиться; знак оклику використовують задля надання емоційного забарвлення реченню; комою розмежовують однорідні синтаксичні складові: однорідні члени речення, супідрядні речення, предикативні частини безсполучникового складного чи складносурядного речення; двокрапка є попередженням про наступне використання однорідних членів речення або

пояснення першої частини складного безсполучникового речення; тире є знаком паузи в реченні; дужки використовують для виділення вставлених конструкцій, авторських ремарок, вказівок на цитування тощо; лапки застосовують при прямій мові та для виділення цитат, умовних назв тощо [41, с. 146]. Деякі лінгвісти особливим розділовим знаком вважають абзац. Акцентують на тому, що ефективно засвоєння пунктуації можливе тільки за умови використання раціональної, науково обґрунтованої методики, яка б зважала на всі фактори й умови навчання.

На думку методистів, вироблення в учнів пунктуаційної пильності має процесуальний характер, подібний до того, як перебігає процес формування орфографічної грамотності. Змістом роботи з пунктуації у школі є пунктуаційні знання (правила) і вміння, які можна умовно поділити на такі три групи:

1) визначати смислові фрагменти тексту чи речення, де необхідно вживати розділові знаки; визначати пунктограми;

- ставити розділові знаки з урахуванням відповідних правил пунктуації;
- виявляти пунктуаційні помилки і виправляти їх.

Саме на вироблення в учнів зазначених умінь і мають бути спрямовані тренувальні вправи з пунктуації. Крім того, варто пам'ятати, що використання розділових знаків у текстах значною мірою зумовлене їх інтонаційним забарвленням та стильовою приналежністю. Відтак необхідно дослухатися до порад методистів щодо забезпечення органічного взаємозв'язку вивчення пунктуації та синтаксису, стилістики, виразного читання тощо.

Як уже зазначено, вміння знаходити пунктуаційні помилки і виправляти їх є одним із складників роботи з пунктуації у школі. Причини виникнення пунктуаційних помилок у профільній школі тісно пов'язані з особливостями засвоєння синтаксису, складністю мовної системи та рівнем сформованості логічного і мовного мислення старшокласників. Так, основними причинами виникнення пунктуаційних помилок у профільній школі є:

1) механічне заучування учнями теоретичних правил без розуміння синтаксичної структури. Учні не завжди розуміють, на якій синтаксичній основі ґрунтується пунктуаційне правило, тож застосовують його неправильно.

Наприклад: плутають складнопідрядне і просте речення з підрядним зв'язком, неправильно ставлять кому перед сполучниками «що», «як», «якщо» і т. ін.;

2) слабе розуміння меж частин складного речення. Учні не вміють виокремлювати граматичні основи, не бачать меж сурядних чи підрядних частин, тому не ставлять розділові знаки або ставлять зайві. Наприклад: *Я пішов до школи тому що там був урок* → відсутня кома перед *тому що*;

3) невміння аналізувати синтаксичні зв'язки в реченнях із ускладнювальними компонентами. Учні слабо орієнтуються в тому, що речення зі звертаннями, вставними словами, відокремленими членами вимагають одночасного врахування кількох правил. Як результат, учень може не звернути увагу на вставну конструкцію або не відокремити, скажімо, дієприслівниковий чи дієприкметниковий зворот;

4) відсутність стилістичної чутливості до пунктуації. Учні не усвідомлюють, як зміна пунктуації змінює зміст речення, і не сприймають розділові знаки як засоби логіко-інтонаційного членування тексту;

5) перенесення норм інших мов або цифрового стилю. Під впливом соцмереж, скорочених повідомлень, англійської пунктуації тощо учні часто ігнорують при написанні розділові знаки: коми, тире, крапку з комою тощо.

Дослідники вважають, що усвідомлення цих причин дасть змогу ефективно побудувати навчальний процес і попереджати в текстах пунктуаційні помилки. Зокрема, пропонують такі шляхи попередження пунктуаційних помилок:

1) усвідомлене вивчення синтаксису через використання синтаксичного аналізу речень з поясненням пунктуації; застосування структурних схем речень, підкреслення граматичних основ;

2) систематичне повторення пунктуаційних ситуацій – робота з тематичними групами конструкцій: однорідні члени, відокремлення, вставні і вставлені конструкції, складні речення і т. ін.;

3) трансформаційні вправи – перетворення типів речень для розуміння зміни пунктуації: *просте* → *складне*, *прямий порядок слів* → *інверсія*;

4) порівняльний і стилістичний аналіз полягає у використанні завдань на зразок «У чому різниця між цими варіантами пунктуації?» або «Як кома змінює

інтонацію чи стиль повідомлення?»

5) пунктуаційні диктанти і мінітестування передбачають диктанти без інтонацій (учень сам повинен правильно розставити необхідні розділові знаки), а також короткі тести на виявлення типових помилок;

6) навчальне редагування текстів – учні виправляють допущені в текстах пунктуаційні помилки, коментують їх розстановку;

7) використання візуальних опор (таблиць, схем). Наприклад, під час вивчення складного речення доречною буде таблиця видів складних речень + пунктуаційні схеми до кожного з видів речень;

8) риторичні і комунікативні завдання передбачають написання текстів із заданою інтонацією або стилістичним завданням;

9) індивідуалізація та диференціація вправ – це добір посильних завдань для учнів із різним рівнем знань, зокрема, робота над стилістикою тексту з сильнішими учнями та виконання завдань із використанням базових конструкцій зі слабшими здобувачами.

Н. Дика та Ю. Огарь підкреслюють, що «для оптимізації процесу навчання необхідно правильно організувати навчальну діяльність, яка повинна бути заснована на доцільному поєднанні різнорівневих вправ і завдань, з урахуванням того, що більш складна навчальна діяльність вимагає зрозумілих алгоритмів (складових процедурного знання)» [19, с. 428].

Отже, задля одержання стійких результатів із вивчення синтаксису й пунктуації в профільній школі, їх вивчення має бути аналітичним, системним і контекстуальним. Щоб запобігти помилкам необхідно використовувати ід час уроків поєднання синтаксичного аналізу, трансформацій, стилістичного осмислення і вправ на рефлексію. З метою вироблення в учнів пунктуаційних умінь учителі можуть успішно застосовувати різноманітні види аналітико-синтетичних вправ, зокрема, пунктуаційний розбір, синтаксичний аналіз речення; різні види списувань і диктантів, трансформація або відновлення деформованих речень, добір прикладів з певною пунктограмою в текстах літературних творів, складання власних речень за опорними словами, запропонованими схемами, розділовими знаками тощо.

Висновки до другого розділу

Навчання синтаксису в профільних класах набуває нових змістових і методичних орієнтирів, спрямованих на формування мовної особистості, розвиток критичного мислення, комунікативної компетентності та творчих здібностей учнів. Сучасні підходи до вивчення синтаксису базуються на гуманістичній освітній парадигмі, що передбачає переорієнтацію навчального процесу, спрямовану на активну мовленнєву практику, самовираження і саморозвиток школярів.

Ефективне навчання синтаксису можливе за умови реалізації таких ключових підходів, як комунікативно-діяльнісний, особистісно орієнтований, когнітивно-комунікативний, соціокультурний, текстоцентричний, професійно спрямований та інтегрований. Застосування цих підходів дає змогу не лише глибоко засвоїти теоретичний матеріал, а й сформувати в учнів уміння використовувати синтаксичні конструкції у зв'язних висловлюваннях, орієнтуватися у різних комунікативних ситуаціях, будувати тексти відповідно до стилю, мети й емоційного забарвлення мовлення.

Ефективність навчання синтаксису в профільних класах значною мірою залежить від методичної майстерності вчителя, його здатності організовувати навчальний процес як творчу взаємодію, у центрі якої перебуває учень. Саме така модель сприяє розвитку аналітичного мислення, самостійності, грамотності та підготовці старшокласників до успішного використання мовних знань у подальшому навчанні та професійній діяльності.

РОЗДІЛ 3

УПРОВАДЖЕННЯ ВЛАСНОЇ МЕТОДИКИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

3.1. Аналіз чинних програм і підручників у контексті дослідження

Типові навчальні плани старшої школи реалізують зміст освіти залежно від обраного профілю навчання. Кожен із профілів передбачає вивчення предметів на одному із трьох рівнів:

- рівні стандарту – навчальні предмети не є профільними чи базовими (наприклад, українська мова у фізико-математичному профілі);
- академічному рівні – навчальні предмети не є профільними, але є базовими (наприклад, українська мова в історичному профілі);
- профільному рівні – він передбачає поглиблене вивчення відповідних предметів, орієнтацію їх змісту на майбутню професію (наприклад, українська мова у філологічному профілі).

У концепції профільного навчання відзначається вирішальне значення наукового супроводу, що передбачає реалізацію завдань дослідницького і творчого характеру, розроблення педагогічних технологій на основі застосування активних та інтерактивних методів вивчення української мови, самостійної творчої діяльності учнів. Дуже важливим напрямом роботи в умовах профільного навчання є формування в старшокласників креативної компетентності – здатності до розв’язання будь-якої навчальної задачі творчо; бажання і вміння діяти не за зразком, а оригінально, передбачати новизну під час розв’язання навчальних завдань тощо [41, с. 56–57].

Програма з української мови для профільного навчання учнів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) орієнтує не тільки на вивчення української мови, а й на обізнаність із філологічною галуззю в її зв’язках з іншими гуманітарними галузями (історико-літературними, історико-культурними, історико-правовими, мистецькими та ін.). Завдання філологічного профілю – створити оптимальні умови для загальнокультурного, морального, естетичного розвитку особистості. У зв’язку з цим великого значення набуває

проблема методів викладання, інтенсифікація навчання української мови в цілому.

Навчання у школах і класах із профілем українська філологія здійснюється за відповідними навчальними програмами. Так, навчальна програма з української мови (профільний рівень) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України 23 жовтня 2017 року [42], розроблена на основі Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти та орієнтована на профільний напрям (українська філологія). Її зміст охоплює мовну, фонетичну, граматичну, синтаксичну тематику, стилістику, орфографію, пунктуацію, творчі й комунікативні завдання.

Окрім названої програми, в освітніх закладах послуговуються низкою інших навчальних програм, зокрема, для 10–11 класів – типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти III ступеня (рівень стандарту і профільний); модельними навчальними програмами НУШ для базової середньої освіти (7–9 класи), які вже затверджені, і за якими можуть працювати школи. Ці моделі включають програми з української мови, української літератури, деякі інтегровані курси; програми з академічним і стандартним рівнями – крім профільного рівня, існують також стандартизовані та академічні версії програми з української мови для 10–11 класів, що дає змогу адаптувати матеріал залежно від профілю та можливостей учнів [43].

Навчальна програма «Українська мова (профільний рівень) 10–11 класи» містить пояснювальну записку з обґрунтуванням мети профільного навчання, ключових компетентностей та очікуваних результатів; мовленнєву (комунікативну) змістову лінію, яка передбачає роботу з різними жанрами й стилями мовлення; розвиток навичок говоріння, письма, редагування, аналізу текстів (офіційно-ділових, художніх, ділових, публіцистичних); тематичні розділи, що охоплюють: фонетику та фонологію, морфологію, словотвір, лексикологію, синтаксис, пунктуація, стилістику, функціональні стилі; розвиток навичок стилістичного аналізу, адекватного вибору мовних засобів залежно від жанру, ситуації, адресата, а також завдання на творчість, спрямовані на написання різних типів текстів, дискусії, мовних вправ і завдань, аналіз помилок

і т. ін.

Навчальною програмою «Українська мова (профільний рівень) 10–11 класи» передбачено, що розділ «Синтаксис і пунктуація» є окремим змістовим блоком, який має бути систематично вивченим у профільному курсі. Основна мета й завдання й завдання розділу полягають у тому, щоб забезпечити не лише знання учнів правил пунктуації, а й їхні вміння застосовувати вивчені правила на практиці, зокрема в письмових та усних висловленнях; формувати пунктуаційну грамотність учнів, зокрема, уміння правильно ставити розділові знаки відповідно до структури речення (простого, складного чи ускладненого). У програмі зазначено, що вивчення синтаксису має здійснюватися одночасно з вивченням пунктуаційних норм. Оскільки не можна відокремлювати синтаксичні конструкції від правил уживання розділових знаків, особливо в складних (складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових) та ускладнених реченнях (при відокремлених членах речення, звертаннях, вставних словах тощо).

Програмою передбачено, що під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису учням необхідно виконувати вправи й завдання, які безпосередньо стосуються пунктуації як частини синтаксису, зокрема, аналізувати речення з різними видами синтаксичного зв'язку (прості ускладнені й складні), виявляти правильне місце вживання розділових знаків; трансформувати речення, у яких при зміні пунктограм змінюється комунікативна або структурна організація в цілому і навпаки, речення у яких зміна комунікативної чи структурної організації впливає на пунктуацію; виконувати письмові завдання, у яких необхідно самостійно застосовувати правила пунктуації в контексті, а не лише відтворити їх за шаблоном чи правилом.

Оскільки це профільний рівень, програмою передбачено, що пунктуаційна грамотність учнів повинна бути доведена до високого рівня не лише через уникання помилок, а й через адекватне використання пунктограм задля вираження різноманітних відтінків значення, стилістики та інтонації речення. Окрім того, перевірка результатів має охоплювати знання правил уживання розділових знаків, а також уміння правильно їх застосовувати. Формами контролю

можуть бути тематичні роботи, письмові твори, у яких пунктуація є одним із критеріїв оцінювання. Програмою не передбачено окремих годин із пунктуації, вони є інтегрованими з синтаксисом і розглядаються у співвідношенні з темами, присвяченими синтаксичним одиницям.

Задля дослідження засобів підвищення пунктуаційної грамотності учнів під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису в профільній школі, нами розглянуто такі підручники: «Українська мова: профільний рівень» (автори: А. Ворон та В. Солопенко) [11] та «Українська мова (профільний рівень)» (автори: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) [27], зокрема, здійснено аналіз їхнього змісту, структури, типів завдань і ступеня опрацювання тем із синтаксису.

Так, можемо зазначити, що обидва підручники відповідають сучасній державній програмі, мають логічну структуру та побудовані відповідно до чинної програми.

Підручник «Українська мова: профільний рівень» (автори А. Ворон, В. Солопенко) розрахований на профільне навчання в 10–11 класах, тому містить досить поглиблений теоретичний матеріал. Відомості з синтаксису в підручнику подано системно: від словосполучення й простого речення до складного речення з використанням сучасних підходів задля представлення навчального матеріалу.

Вправи в підручнику орієнтовані на практичне засвоєння учнями правил, формування комунікативних умінь і навичок школярів, розвиток у них стилістичного чуття. Зокрема, в підручнику представлено такі типи вправ:

– репродуктивні: у них запропоновано знайти головні і другорядні члени речення, визначити види словосполучень, виділити граматичну основу тощо. Такі вправи допомагають закріпити базові знання учнів, вони мають здебільшого тренувальний характер;

– конструктивні: завданнями яких є побудувати речення за пропонованою схемою, трансформувати прості речення у складні, перетворити один вид складних речень в інший, наприклад, безсполучникові – у підрядні чи сурядні або навпаки трансформувати безсполучникові конструкції у відповідні сполучникові: сурядні чи підрядні. Завдання такого типу є ефективними для

розвитку синтаксичного мислення учнів;

– творчі: у таких вправах учням пропонується скласти твір чи власний текст, використавши певні синтаксичні конструкції; стилістично відредагувати речення; порівняти виражальні можливості наведених конструкцій і т. ін. Творчі вправи розвивають у школярів критичне мислення, формують уміння застосовувати знання із синтаксису у своєму мовленні;

– комунікативно орієнтовані: завдання такого типу вправ – побудувати діалог, скласти висловлення або аргументований текст. Вони сприяють формуванню в учнів комунікативних навичок, наближають виконану роботу до реальних мовленнєвих ситуацій.

Наведені в підручнику вправи є досить різноманітними. Вони поєднують традиційні граматичні завдання з мовленнєвими. Значну увагу в них приділено редагуванню текстів і стилістичним аспектам синтаксису, що відповідає рівню профільної школи. Також у підручнику є завдання, спрямовані на роботу з текстами різних стилів, які формують в учнів уміння доречно добирати мовний матеріал і будувати синтаксичні конструкції відповідно до запропонованого стилю мови.

Здійснений аналіз дає змогу зробити короткий висновок про те, що підручник має низку переваг, таких, як-от: системність (завдання від простого до складного); поєднання граматичних і комунікативних завдань; орієнтування на самостійну і творчу діяльність учнів; наявність завдань, які потребують редагування текстів, трансформації та стилістичного вдосконалення. Окрім представлених переваг, підручник, на нашу думку, має низку таких недоліків. Частина вправ залишається формальною (на зразок «підкресліть члени речення»), що може бути не цікавим для старшокласників. Малою є кількість завдань із використанням інтерактивних або проєктних методів (таких, як робота в групах, дискусії, створення презентацій чи схем тощо). У підручнику недостатньо вправ, які передбачають цифрові формати виконання (наприклад, пошук необхідних матеріалів у медіа, аналіз текстів із соціальних мереж і т. ін.), що було б актуально для сучасних здобувачів освіти.

Отже, вправи з синтаксису в підручнику з української мови авторів

А. Ворон та В. Солопенка можна вважати ефективними для формування граматичної та комунікативної компетентності учнів профільної школи. Вони належним чином поєднують теоретичний матеріал із мовленнєвими практичними завданнями та орієнтовані на розвиток критичного мислення й стилістичного чуття школярів. Проте, на нашу думку, задля підвищення їх ефективності доречно доповнити представлений матеріал інтерактивними методами та цифровими ресурсами, що, вважаємо, зробить навчання більш сучасним і наближеним до інтересів старшокласників.

Підручник «Українська мова: профільний рівень» (автори: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) призначений для учнів 10–11 класів профільної школи. Він має сучасну структуру, де поєднано граматичні знання, стилістичні завдання і комунікативна практика. Значну увагу в підручнику приділено системності викладу синтаксису (від словосполучення й простого речення до складного).

В аналізованому підручнику представлено такі типи вправ:

- репродуктивні: передбачають аналіз синтаксичної будови словосполучень і речень, визначення видів речень, синтаксичних зв'язків і відношень у них тощо. Такі вправи є традиційними і забезпечують засвоєння теоретичного матеріалу;

- конструктивні: передбачають побудову речень за пропонованими схемами, перетворення простих речень на складні, трансформацію сполучникових конструкцій у безсполучникові. Такі вправи розвивають у школярів увагу і формують гнучкість синтаксичного мислення;

- творчі: передбачають написання висловлень із використанням певних синтаксичних засобів, стилістичне редагування текстів, варіантні способи вираження думки. Представлені творчі завдання сприяють мовленнєвому розвитку учнів;

- комунікативні: спрямовані на побудову учнями діалогів, написання есе, аргументованих текстів, публіцистичних заміток тощо. Такі завдання сприяють розвитку в учнів мовленнєвих навичок, здатності висловлювати власні думки усно та письмово.

Аналіз підручника дає змогу зауважити, що його автори намагаються поєднати традиційні граматичні завдання з компетентісно орієнтованими. У підручнику є завдання, спрямовані на порівняння синтаксичних конструкцій у різних стилях (офіційно-діловому, художньому, публіцистичному). В окремих завданнях використано тексти сучасної публіцистики та художньої літератури, що сприяє мотивації учнів, активізує їхню увагу. Деякі вправи мають характер мінідосліджень, у них запропоновано з'ясувати функцію синтаксичного явища в тексті, пояснити ефект використання.

Відтак, можемо зазначити, що аналізований підручник має такі переваги, як-от: системність і наукова точність подачі матеріалу; вправи в підручнику орієнтовані не лише на формальне знання учнями теоретичного матеріалу і правил, а й на розвиток їх комунікативної компетентності. У підручнику є завдання, спрямовані на стилістичне редагування текстів, трансформацію й аналіз функцій синтаксичних одиниць. На окрему увагу заслуговують дібрані для аналізу тексти, вони є різножанровими, що відповідає віку учнів. Окрім представлених переваг підручник має, на нашу думку, і такі недоліки: частина вміщених у ньому вправ є традиційно-граматичною, що передбачає завдання на зразок: підкреслити головні / другорядні члени речення, що не викликає активного інтересу в учнів. Також у підручнику недостатньо завдань з інтерактивними формами роботи, які б передбачали, скажімо, групові дискусії, створення проєктів, ігрові методи тощо. Вважаємо, що в підручнику мало завдань, які інтегрують цифрові медіа-тексти, як-от: аналіз коментарів у соціальних мережах, онлайн-публікаціях і т. ін., що могло би бути актуальним для старшокласників. Окрім того, завдання в підручнику часто зорієнтовані на індивідуальну роботу учнів, тоді як колективна діяльність (мозковий штурм, дебати, проєктування тексту тощо) представлена менш активно.

Як бачимо, вправи з синтаксису в підручнику «Українська мова: профільний рівень» авторів С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової можна вважати ефективними для формування як граматичних умінь, так і комунікативних навичок учнів. Вони відрізняються системністю, науковою точністю й орієнтацією на стилістичний аспект синтаксису. Водночас, вважаємо,

що підручник потребує доповнення інтерактивними та цифровими методами задля його наближення до сучасних освітніх тенденцій і практичних потреб учнів профільної школи.

Отже, як свідчать представлені аналізи сучасних підручників з української мови для профільної школи, вони мають як низку переваг так і окремі недоліки, як-от відсутність чи незначна кількість застосування інтерактивних і цифрових методів роботи, що є особливо актуальним під час дистанційної та змішаної форм навчання, а також недостатня кількість завдань, яка потребує колективних форм діяльності. У зв'язку з цим вважаємо доречним розробити систему завдань для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису з використанням саме цих методів.

3.2. Система засобів для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису

Ефективне навчання синтаксису в профільній школі включає винайдення нових завдань, а саме: побудови оптимальної лінгвістичної моделі; підбору найбільш ефективних методів, прийомів, форм і засобів навчання; практичної реалізації запропонованої системи навчання синтаксису.

Продуктивною формою навчання на уроках української мови в старших класах є групова діяльність, різні інтерактивні та цифрові методи навчання. Ці методи спираються на самостійну пізнавальну активність здобувачів освіти, орієнтуються на розвиток здатності розв'язувати проблеми колективно, залучаючи учнів до групових дискусій, проєктної діяльності, забезпечують реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу на уроках української мови.

Інтерактивні та цифрові методи навчання синтаксису української мови є високоефективними, оскільки вони сприяють поглибленому розумінню учнями навчального матеріалу, розвитку в них критичного мислення, креативності та

мовленнєвої компетенції через активну взаємодію з педагогом та самостійне пізнання. Ці методи перетворюють учнів на активних учасників освітнього процесу, дають змогу застосовувати здобуті знання на практиці, створюють умови для діалогу, співпраці та самовираження, що призводить до кращого засвоєння учнями матеріалу із синтаксису, покращує комунікативні навички школярів.

Перевагами інтерактивних і цифрових методів навчання в умовах сучасного освітнього процесу є поглиблене засвоєння матеріалу, під час якого учні краще оволодівають знаннями про синтаксичні конструкції та їх види, оскільки не пасивно сприймають навчальний матеріал, а й активно з ним взаємодіють. Ці методи сприяють розвитку критичного мислення школярів через аналіз, порівняння, висновки та аргументацію, що є ключовим для розуміння синтаксичних одиниць.

Пропонуємо систему завдань, які, на нашу думку, допоможуть підвищити пунктуаційну грамотність учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

1. «Редактор тексту онлайн»

Учні пропонується прочитати уривок тексту з допущеними пунктуаційними помилками (пропущеними або зайвими розділовими знаками). Завдання: у групах або парах за 5–7 хвилин знайти й виправити всі помилки. Після обговорення учні презентують свої варіанти, а клас голосує за найточніше редагування.

Восени ліс особливо гарний коли сонце пробивається крізь пожовкле листя і земля вкрита опалим листям що шелестить під ногами.

Правильно:

*Восени ліс особливо гарний, **коли** сонце пробивається крізь пожовкле листя, і земля вкрита опалим листям, **що** шелестить під ногами.*

2. «Пунктуаційний аукціон»

Учитель демонструє речення з пропущеними розділовими знаками. Учні «роблять ставки» – тобто пропонують кількість знаків, які, на їхню думку, треба поставити. Той, хто «виграв аукціон», повинен правильно розставити розділові

знаки. Якщо помилився, слово передається іншому. Виграє команда або учень із найбільшою кількістю правильно розставлених пунктуаційних знаків.

Ми всі добре знали що він людина слова тому ніхто не сумнівався у його вчинках.

– Скільки розділових знаків потрібно поставити?

– Хто правильно розставить – той виграє раунд.

Правильно:

*Ми всі добре знали, **що** він – людина слова, **тому** ніхто не сумнівався у його вчинках.*

3. «Конструктор речень» (робота з картками)

Учням видаються картки з окремими частинами простого або складного речення (головні та підрядні частини, відокремлені члени речення, вставні слова, звертання і т. ін.).

Завдання: скласти з карток граматично й змістовно правильне речення, розставивши розділові знаки. У виконанні вправи можливий варіант для командної роботи: хто швидше складе 3–4 правильні речення – отримує бали.

Орієнтовний набір карток:

- ❖ *[Коли сонце сховалося за обрій]*
- ❖ *[небо раптом потемніло]*
- ❖ *[і на землю впала прохолода]*

Учні повинні скласти речення і правильно розставити розділові знаки.

Можливий варіант:

Коли сонце сховалося за обрій, небо раптом потемніло, і на землю впала прохолода.

4. «Пунктуаційний квест»

Учитель створює маршрут із кількома «станціями» (завданнями):

- ✓ розставити пропущені розділові знаки у складному реченні;
- ✓ виправити пунктуаційні помилки, допущені в діалозі;
- ✓ розставити розділові знаки в реченні з однорідними членами;
- ✓ знайти й пояснити зайві розділові знаки.

Команди рухаються «маршрутом», заробляючи бали на кожній станції.

Перемагає команда, яка виконає всі завдання швидше й без помилок.

❖ **Станція 1.** Розставте пропущені розділові знаки:

У небі загуркотіло і всі злякано підвели голови.

Правильно:

У небі загуркотіло, і всі злякано підвели голови.

❖ **Станція 2.** Виправте помилку:

«Ти підеш завтра на тренування?» запитав Андрій.

Правильно:

«Ти підеш завтра на тренування?» – запитав Андрій.

❖ **Станція 3.** Розставте знаки в реченні з однорідними членами:

На святі були присутні учні батьки вчителі гості.

Правильно:

На святі були присутні учні, батьки, вчителі, гості.

❖ **Станція 4.** Знайдіть зайвий розділовий знак:

А тим часом місяць пливе оглядають небо й зорі, та землю й море.

Правильно:

А тим часом місяць пливе оглядають небо й зорі та землю й море.

Кома перед *та* не потрібна.

5. «Пунктуаційні дебати»

Учням пропонують спірні або двозначні випадки вживання розділових знаків (наприклад: кома перед «як», «тобто», «навіть якщо»). Дві команди обирають різні варіанти пунктуаційного оформлення й аргументують свої позиції, спираючись на правила пунктуації. Клас виступає як журі й обирає, чия аргументація переконливіша.

Ситуація для обговорення:

Він поведився так наче знав наперед усі події.

Питання для обговорення:

– Чи потрібна кома перед *наче*?

– Аргументуйте, посилаючись на правило.

Правильно:

*Він поведився так, **наче** знав наперед усі події.*

Кома ставиться між частинами складнопідрядного речення з порівняльними відношеннями, засобом зв'язку між частинами виступає сполучник *наче*.

Наведені інтерактивні вправи поєднують індивідуальну, парну й групову роботу; активізують увагу учнів, їх креативність і логічне мислення; допомагають не лише механічно ставити розділові знаки, а й усвідомлювати їхню роль у вираженні змісту речень.

В умовах дистанційної та змішаної форми навчання доречними й ефективними є цифрові інтерактивні вправи (з використанням онлайн-інструментів), які допоможуть учням профільної школи підвищити пунктуаційну грамотність під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

1. «Онлайн-тест із миттєвим фідбеком»

Учні виконують завдання на одній із платформ: Google Forms, Quizizz, Kahoot. Мета пропонованої вправи: перевірка знань із пунктуації у складних синтаксичних конструкціях.

Завдання: Оберіть варіант, у якому правильно розставлені розділові знаки:

- а) Коли сонце сховалося за обрій небо потемніло і почалася гроза.
- б) Коли сонце сховалося за обрій, небо потемніло, і почалася гроза.
- в) Коли сонце сховалося, за обрій небо потемніло, і почалася гроза.

Учні бачать правильний результат одразу після відповіді.

2. «Пунктуаційний пазл»

Учні виконують завдання на одній із платформ: LearningApps, Wordwall. Мета пропонованої вправи: формування пунктуаційних навичок учнів.

Завдання: Учні отримують речення, розбите на частини. Потрібно правильно розташувати розділові знаки (коми, тире, двокрапку), перетягнувши їх у відповідні місця:

У небі / з'явилися перші зорі / і / легкий вітер / загойдав верхівки дерев.

3. «Цифровий редактор»

Учні виконують завдання на одній із платформ: Padlet, Google Docs із коментуванням. Мета пропонованої вправи: формування вміння бачити й

виправляти пунктуаційні помилки.

Завдання: Учитель викладає текст із пунктуаційними помилками у спільному онлайн-документі. Учні в режимі редагування коментують чи виправляють помилки:

Доц швидко припинився і сонце засвітило так яскраво що всі усміхнулися.

Правильно:

Доц швидко припинився, і сонце засвітило так яскраво, що всі усміхнулися.

4. «Пунктуаційний квест у Genially»

Мета пропонованої вправи: закріплення пунктуаційних правил через ігрову взаємодію.

Завдання: Учитель створює інтерактивну презентацію з рівнями / локаціями. На кожній локації – завдання з пунктуації (розставити пропущені розділові знаки, пояснити їхню роль, знайти допущені помилки). Правильна відповідь на локації дає «ключ» до наступного рівня.

Приклад завдання на рівні:

Розставте розділові знаки:

Він мріяв про подорожі адже хотів побачити світ своїми очима.

Правильно:

Він мріяв про подорожі, адже хотів побачити світ своїми очима.

5. «Інтерактивні дебати в Mentimeter»

Мета пропонованої вправи: формувати вміння аргументувати правила пунктуації.

Завдання: Учитель пропонує учням речення зі спірними варіантами пунктуації. Учні в реальному часі голосують через телефон, обираючи власний варіант відповіді. Після цього кожен має коротко обґрунтувати свій вибір.

Приклад:

Він говорив так ____ ніби знав більше за інших.

Варіант 1: без коми.

Варіант 2: з комою перед *ніби*.

Правильно:

Він говорив так, ніби знав більше за інших.

Наведені вправи легко реалізувати у змішаному та дистанційному режимі навчання, вони мотивують учнів завдяки ігровим і змагальним елементам. Їх ефективність у тому, що вони мають миттєвий зворотний зв'язок.

Окрім запропонованих інтерактивних і цифрових вправ, ефективними в підвищенні пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації й поглиблення знань із синтаксису, на нашу думку, будуть такі колективні вправи.

1. «Пунктуаційний батл»

Мета вправи: навчити учнів швидко орієнтуватися в пунктуації складних синтаксичних конструкцій.

Хід вправи: Клас ділиться на 2 команди. Учитель демонструє на екрані речення без розділових знаків. Команди по черзі виходять до дошки й за обмежений час (30 с) мають правильно розставити розділові знаки. За кожне правильне речення команда отримує бал.

Приклад:

Усі знали що він завжди говорить правду і тому йому довіряли.

Правильно:

*Усі знали, **що** він завжди говорить правду, і тому йому довіряли.*

2. «Ланцюжок редакторів»

Мета вправи: колективне редагування тексту.

Хід вправи: Учитель роздає один і той самий текст із пунктуаційними помилками всім учням. Перший учень виправляє одну помилку й передає текст далі. Наступний додає своє виправлення – і так далі. У кінці клас колективно перевіряє результат.

Приклад:

Здавалося осінь уже настала але сонце ще по-літньому гріло.

Правильно:

Здавалося, осінь уже настала, але сонце ще по-літньому гріло.

3. «Пунктуаційний конструктор»

Мета вправи: формувати вміння складати власні синтаксично правильні конструкції.

Хід вправи: Клас ділиться на групи по 3–4 учні. Кожна група отримує набір карток: головні й підрядні частини речення, сполучники, вставні слова. Завдання: скласти з карток складне речення й правильно розставити розділові знаки. Потім групи міняються реченнями і перевіряють одне одного.

Приклад набору:

- ❖ *[Я не пішов до кіно]*
- ❖ *[бо]*
- ❖ *[треба було готуватися до контрольної]*

Правильно:

Я не пішов до кіно, бо треба було готуватися до контрольної.

4. «Редакторська рада»

Мета вправи: навчити учнів колективно аргументувати вибір пунктуаційних рішень.

Хід вправи: Учитель пропонує учням текст із кількома варіантами вживання розділових знаків. Клас обговорює, який варіант правильний, наводячи аргументи (правила, приклади з підручника). Після дискусії «рада» приймає колективне рішення.

Приклад:

Він зробив вигляд що нічого не сталося.

Варіант 1: без коми.

Варіант 2: з комою.

Правильно:

Він зробив вигляд, що нічого не сталося.

5. «Пунктуаційний марафон»

Мета вправи: закріплення правил вживання розділових знаків через командне змагання.

Хід вправи: Клас ділиться на команди. Учитель читає речення без розділових знаків. Кожна команда на аркуші швидко пише свій варіант із розділовими знаками. Аркуші здають одночасно. За правильний варіант команда отримує бал. Перемагає команда, яка набере найбільше балів за 5–7 речень.

Приклад:

Коли вітер ушух ми вийшли з укриття і рушили до села.

Правильно:

Коли вітер ушух, ми вийшли з укриття і рушили до села.

Запропоновані вправи, на нашу думку, активізують колективну роботу учнів, розвивають їхні комунікативні навички й уміння аргументувати власну позицію, роблять процес систематизації правил синтаксису цікавим і змагальним.

Висновки до третього розділу

Аналіз вправ із синтаксису в сучасних підручниках з української мови засвідчим, що вони є ефективними для формування граматичної та комунікативної компетентності учнів профільної школи. Завдання належно поєднують теорію та практичні завдання, орієнтовані на розвиток критичного мислення й стилістичного чуття школярів. Проте, на нашу думку, в них розміщено недостатньо матеріалу з використанням інтерактивних методів і цифрових ресурсів, які є ближчими для сприйняття сучасними старшокласниками. У зв'язку з цим нами розроблено власну систему завдань для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи під час систематизації та поглиблення знань із синтаксису.

Завдяки використанню на уроках інтерактивних і цифрових методів учні вчаться створювати власні висловлювання, використовуючи правильні синтаксичні конструкції, а також розвивають комунікативні вміння, використовуючи активне слухання та переконливе мовлення. Інтерактивні форми роботи роблять процес навчання цікавішим та динамічнішим, перетворюючи учнів на активних суб'єктів навчання. Уроки, під час проведення яких використовують інтерактивні й цифрові методи навчання, стають більш діалоговими, вони заохочують до висловлення власних думок без страху негативної оцінки, що сприяє взаєморозумінню та взаємопідтримці. Робота в малих групах, мозкові штурми та інші інтерактивні методи розвивають навички

командної роботи, сприяють формуванню навичок співпраці. Використання сучасних технологій і творчих завдань у сучасному освітньому процесі надає можливості для самовираження та розвитку креативності школярів.

ВИСНОВКИ

Виконання кваліфікаційної роботи дало змогу комплексно проаналізувати лінгводидактичні та методичні основи формування пунктуаційної компетентності старшокласників, з'ясувати стан означеної проблеми в сучасній шкільній практиці і розробити ефективну систему інтерактивних і цифрових засобів, спрямованих на підвищення рівня пунктуаційної грамотності.

У ході дослідження нами з'ясовано сутність поняття «пунктуаційна грамотність», що трактується як здатність учня свідомо застосовувати розділові знаки відповідно до граматичних, інтонаційно-сміслових і комунікативних норм української мови, а також уміння аргументувати вибір пунктуаційних засобів на основі синтаксичного аналізу речення. Пунктуаційна грамотність є показником загальної мовної культури, складником комунікативної компетентності та важливою передумовою формування особистості, здатної до ефективного мовленнєвого самовираження.

Проаналізувавши науково-методичну літературу, ми встановили, що основними чинниками формування пунктуаційної грамотності учнів профільної школи є: систематичне узагальнення та поглиблення знань із синтаксису як теоретичної бази пунктуації; мотивація до свідомого й творчого використання розділових знаків у власному письмі; поєднання аналітико-синтетичної діяльності з практичним застосуванням правил; використання інтерактивних, ігрових та цифрових технологій навчання; створення ситуацій успіху, які формують позитивне ставлення до мовного самовдосконалення; диференціація та індивідуалізація навчальних завдань залежно від рівня підготовленості учнів.

Вивчення стану досліджуваної проблеми у практиці сучасної школи засвідчило, що більшість учнів старших класів мають фрагментарні або формальні знання з пунктуації, часто не вміють переносити їх у практику мовлення. Результати опитування та діагностичного зрізу показали, що учні здебільшого діють за інерцією, не завжди розуміючи смислові та інтонаційні функції розділових знаків. Основними труднощами є невміння проводити повний синтаксичний аналіз речення, недооцінка пунктуаційних

закономірностей у складних конструкціях, невпевненість у застосуванні коми та тире в непоширених і ускладнених реченнях. Це свідчить про потребу у зміні підходів до навчання пунктуації – від механічного засвоєння правил до розвитку мисленнєво-аналітичних і рефлексивних умінь.

Задля подолання зазначених труднощів нами розроблено систему інтерактивних і цифрових засобів для підвищення пунктуаційної грамотності учнів профільної школи, яка базується на компетентнісному та діяльнісному підходах і передбачає активну пізнавальну діяльність школярів. До системи увійшли: інтерактивні вправи-аналітики («Пунктуаційні лабіринти», «Знайди помилку», «Поясни пунктуацію»); творчі письмові завдання на побудову речень із заданими умовами; онлайн-тренажери та тести з автоматичним аналізом помилок; інтерактивні презентації та відеозавдання, створені за допомогою сервісів LearningApps, Wordwall, Quizizz, Nearpod тощо.

Підсумовуючи результати дослідження, можемо зазначити, що формування пунктуаційної грамотності – це тривалий і системний процес, який потребує інтеграції знань із синтаксису, практичних навичок письма та розвитку логічного мислення учнів; підвищення пунктуаційної грамотності учнів можливе лише за умови поєднання традиційних методів навчання з інтерактивними й цифровими технологіями, які активізують їх пізнавальну діяльність і забезпечують індивідуалізацію навчання; ефективним засобом формування пунктуаційної компетентності є систематизація і поглиблення знань із синтаксису на основі аналізу синтаксичних конструкцій, моделювання і трансформації речень; використання інтерактивних вправ, мовних ігор, тренінгових завдань, цифрових платформ сприяє розвитку в учнів рефлексивних умінь, формує вміння самостійно визначати пунктуаційні закономірності, підвищує мотивацію до вивчення рідної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко Л. І., Бакум З. П. Підходи до вивчення синтаксичних одиниць української мови в основній школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. Вип. 32. С. 191–203.
2. Бахмат Т. Інноваційні методи вивчення синтаксису української мови в профільній школі. URL : <https://naurok.com.ua/innovaciyni-metodi-vivchennya-sintaksisu-ukra-nsko-movi-v-profilniy-shkoli-438222.html>.
3. Березовська-Савчук Н. А. Лінгвістичні основи вивчення синтаксису простого речення в школі. *Складні питання вузівського курсу української мови : зб. наук. праць / редкол. : Ю. О. Арешенков, Г. М. Віняр, С. О. Караман*. Кривий Ріг, 2002. С. 11–15.
4. Бондаренко Н. Лінгвістичні засади роботи над стилістичним синтаксисом рідної мови в 11 класі профільної школи. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 16–19.
5. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
6. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Дидактико-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. 2017. № 1. С. 80–89.
7. Бондаренко Н.В., Скрипець Н.М. Диктант як ефективний прийом навчання правопису. *Дивослово*. 2014. №2. С. 2–6.
8. Бондаренко Н. В. Формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови : посібник. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. 112 с.
9. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
10. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загальної середньої освіти. Київ : Освіта, 2018. 288 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/1166-ukrmova-10-klas-voron.html>.

11. Ворон А. А., Солопенко В. А. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загальної середньої освіти. Київ : Освіта. 2019. 272 с. URL : <https://pidruchnyk.com.ua/1316-ukrmova-voron-11-klas.html>.
12. Голуб Н. Б., Дяченко Л. М., Остапенко Н. М., Шляхова В. В. Технологія сучасного уроку рідної мови. Черкаси : Відлуння, 2011. 248 с.
13. Голуб Н. Навчання української мови в сучасній загальноосвітній школі: функційний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 3. С. 88-100.
14. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3(155). С. 2–10.
15. Грибан Г. Пунктуаційна грамотність як одна із складових формування мовної особистості. *Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та методики її викладання в закладах освіти. Науково-методичний збірник*. Житомир, 2010. С. 59–64.
16. Груба Т. Сучасні підходи до формування мовної особистості учнів на уроках української мови (профільний рівень). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 65–71.
17. Денищич Т. А. Сучасні підходи до формування пунктуаційної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2022. С. 269–279. URL : <https://osvita.eeipsy.org>.
18. Дика Н. М., Огарь Ю. В. Реалізація когнітивно-комунікативної методики навчання синтаксису у профільній школі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 65–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpu_2016_1_13.
19. Дика Н. М., Огарь Ю. В. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису в профільній школі: від думки до тексту. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 426–431.
20. Доценко О. Л. Стратити не можна, помилювати, або стратити, не можна помилювати, чи особливості української пунктуації. *Українська мова і література в середній школі*. 2003. № 2–3. С. 89–94.

21. Дружененко Р. С. Функціональна основа навчання синтаксису простого речення майбутніх учителів української мови і літератури: лінгвістичний коментар. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 1 (9). С. 104–114.
22. Єрмоленко С. І. Нові підходи у вивченні простого речення (вища школа). *Українська мова і література в школі*. 2005. №2. С. 54–58.
23. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наукова думка, 1982. 264 с.
24. Загнітко А. Методи, методики дослідження сучасного синтаксису. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. № 475-477. С. 207-213.
25. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 225 с.
26. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
27. Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2019. 272 с.
28. Ковальчук Н. Система роботи над формуванням пунктуаційних навичок в учнів основної школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 2008. 20 с.
29. Ковальчук Н. Структура і зміст пунктуаційної компетентності. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип. 17. С. 66–76.
30. Ковальчук Н. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення пунктуації. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць* / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 319–324.
31. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 2-е. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.
32. Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 10–15.
33. Кучерук О. А. Пріоритетні напрями у шкільній лінгводидактиці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*.

2014. Ч. 2. С. 190–197.

34. Кушнір Т. І. Специфіка реалізації традиційних методів навчання у процесі вивчення синтаксису. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 545–549.

35. Логвіненко Н. Факультативи як форма організації диференціації та індивідуалізації навчання старшокласників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 43–48.

36. Любашенко О., Вавровська Н., Шишкова А. Проблемний підхід у навчанні синтаксису української мови в основній школі. *ARS LINGUODIDACTICAE*, 2023. № 12. С. 5–17. URL: <https://doi.org/10.17721/2663-0303.2023.2.01>

37. Мацько Л., Груба Т., Семенов О., Симоненко Т. Українська мова 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. №12. С. 3–73.

38. Межов О. Г. Формування пунктуаційних компетентностей здобувачів освіти засобами синтаксису. С. 192–194. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19510/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf>.

39. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови. *Мовознавство і школа*. Київ, 1981. 156 с.

40. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.

41. Методика навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (профільний рівень) : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти ОС «Магістр» / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Каф. укр. мови та метод. її навч. ; уклад. Т. В. Григоренко, В. О. Коваль, К. А. Маслюк. Умань : Візаві, 2023. 308 с.

42. Навчальна програма з української мови (профільний рівень) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року. Освіта.уа. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818>.

43. Навчальні програми для 10-11 класів шкіл з українською мовою навчання. Освіта.ua. URL : <https://osvita.ua/school/program/30993>.
44. Ніколашина Т. І., Павлова І. Г. Особливості вивчення словосполучення у школі: новий погляд на проблему. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Вип. 3 (206). С. 88–93.
45. Нова українська школа. URL : <https://nus.org.ua/>.
46. Омельчук С. А. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2007. №1. С. 2–9.
47. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 2–7.
48. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців : монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
49. Омельчук С. Формування навичок стилістичного аналізу складних синтаксичних конструкцій. *Дивослово*. 2003. № 12. С. 33–35.
50. Павлович А. В., Іванова О. О. Комунікативний підхід у викладанні граматики. *Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»*. 2016. №8. С. 85–89.
51. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Харків : Основа, 2007. 176 с.
52. Пентилюк М. І. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філологічна*. 2010. Вип. 10. С. 127–120.
53. Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: посіб. для вчителя. Київ : Рад. шк., 1993. 135 с.
54. Попович І. До проблеми підвищення орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 3. С. 13–18.
55. Самсонюк О. О., Хом'як І. М. Формування синтаксичної субкомпетентності в загальноосвітній школі. *ΛΟΓΟΣ. ONLINE. International scientific e-journal*. 2019. № 4. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663->

4139.04.07.html.

56. Сегін Л. В. Українська пунктуація: здобутки, проблеми, перспективи опису та кодифікації. *Українська мова*. 2018. № 3 (67). С. 80–91.

57. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7–19.

58. Сидоренко В. Формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів засобами технології кооперативного навчання. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. Київ, 2015. № 2. С. 7–14.

59. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / кол. авт. за ред. М. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

60. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с. URL : <https://shkola.in.ua/1711-ukrainska-mova-10-klas-karaman-2018.html>.

61. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с. URL : <https://shkola.in.ua/1147-ukrainska-mova-11-klas-karaman-2019.html>.

62. Українська мова 10–11 класи: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх закладів (з українською мовою навчання): рівень стандарту / уклад. М. І. Пентиліук, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна. Київ : Грамота, 2011. 48 с.

63. Філоненко Л. Г. Використання сучасних методів під час роботи над синтаксисом. *Українська мова і література в школі*. 2007. №1. С. 9–14.

64. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 60–64.

65. Щупко С. Суть компетентнісної методики навчання синтаксису складного речення в основній школі. *Освітні обрії*. 2020. № 2(51). С. 71–74.

66. Щупко С. О. Сучасний підхід до навчання синтаксису складного речення в основній школі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. № 1(2). С. 159–169. Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2021_1\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2021_1(2)_19).

67. Ющук І. Роздум про мету викладання рідної мови в школі. *Дивослово*. 2004. № 9. С. 10–14.

68. Ярмолюк А. Шляхи реалізації сучасних підходів до навчання синтаксису складного речення у 9 класі. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint>.